

ART MACROESQUEMÀTIC I CERÀMICA CARDIAL

Manifestacions simbòliques del Neolític Antic en diferents
suports

Silvia Peñalver Sánchez

NIUB 14272650

Tutor: Dr. Xavier Mangado Llach

Grau d'Arqueologia 2014/15

Art Macroesquemàtic i ceràmica cardial

Manifestacions simbòliques del Neolític Antic en diferents suports

Índex

1. Introducció	3
2. L'Art Macroesquemàtic	6
2.1. Definició de l'Art Macroesquemàtic.....	6
2.2. Descobriments i evolució de la investigació	7
2.3. Localització geogràfica i entorn.....	9
2.4. Inventari de jaciments.....	11
2.4.1. La Sarga (Alcoi)	11
2.4.2. Coves Roges (Benimassot)	14
2.4.3. Coves Roges A I (Tollos).....	15
2.4.4. Barranc de Famorca A V (Castell de Castells).....	16
2.4.5. Barranc de Famorca A VII (Castell de Castells).....	17
2.4.6. Cova Alta A I (Castell de Castells)	18
2.4.7. Racó de Sorellets A I (Castell de Castells).....	19
2.4.8. Petracos (Castell de Castells)	20
2.4.9. Barranc de Benialí A IV (Vall de Gallinera)	23
2.4.10. Barranc de l'Infern, Conjunt IV (La Vall de Laguart)	25
2.5. Temàtiques representades	26
2.5.1. Antropomorfs.....	29
2.5.2. Motius geomètrics	36
2.6. Cronologia	38
3. Contextualització arqueològica de l'Art Macroesquemàtic: la ceràmica cardial	43
3.1. Definició de la ceràmica cardial	44
3.2. Contextualització geogràfica i arqueològica	44
3.2.1. Cova de l'Or (Beniarrés)	46
3.2.2. Cova de la Sarsa (Bocairent).....	48

3.2.3. Abric de la Falguera (Alcoi).....	50
3.3. Ceràmiques cardials amb paral·lels amb l'Art Macroesquemàtic.....	51
3.4. Temàtiques representades	52
3.4.1. Antropomorfs.....	53
3.4.2. Motius geomètrics	56
4. Interpretacions simbòliques de les manifestacions d'Art Macroesquemàtic.....	58
4.1. Interpretacions proposades	58
4.1.1. Simbolisme espacial i territorial.....	58
4.1.2. Espais de culte i ritual.....	60
4.1.3. Figura femenina i fecunditat.....	62
4.1.4. Figura masculina.....	66
4.1.5. Símbols naturals	67
4.1.6. Ceràmica decorada.....	68
4.2. Limitacions cronoculturals de la interpretació de l'art prehistòric.....	68
5. Conclusions.....	72
6. Perspectives de futur	74
7. Agraïments	75
8. Bibliografia	76
9. Annex.....	80

Portada: calc de Barranc de l'Infern, conjunt IV, Abric II, figura 2 (Vall de Laguart) (C.E.C. 1994:72. Modificada)

1. Introducció

Durant el *Curs d'introducció a la Prehistòria de Catalunya* que va organitzar la Societat Catalana d'Arqueologia a principis de l'any 2012, la Dra. Maria Àngels Petit va explicar que s'havien identificat paral·lelismes entre els motius representats a la ceràmica impresa cardial, on podien diferenciar-se zoomorfs i antropomorfs, i els motius d'art rupestre de diferents estils. Aquesta relació permetia una datació relativa de les pintures. La vinculació proposada entre l'art moble i l'art parietal va cridar molt la meua atenció, motiu pel qual vaig decidís aprofundir en la qüestió.

El present treball ofereix un estat de la qüestió envers l'estudi de l'Art Macroesquemàtic, inicialment anomenat d'estil Petracos, Lineal-figuratiu o Contestan, entre d'altres (Hernández 2003: 41), mitjançant l'estudi dels diferents jaciments localitzats a la zona Nord d'Alacant que presenten aquesta manifestació artística específica. També es posarà en relació aquestes manifestacions amb els paral·lels identificats en suport ceràmic, concretament amb l'anomenada ceràmica cardial, centrant-nos en les peces recuperades en els jaciments més significatius de la zona, com la Cova de l'Or (Beniarrés, Alacant), la Cova de la Sarsa (Bocairent, València) i l'Abric de la Falguera (Alcoi, Alacant), en les que s'observen motius decoratius identificats també dintre d'aquest tipus d'art. A més, aquest estudi té com a segon objectiu vincular-ho tot amb el canvi conceptual i ideològic que s'experimenta durant el Neolític, que afecta a l'estratègia d'obtenció d'aliments, produint un canvi econòmic, innovacions tecnològiques i un mode de viure sedentari, prenent com a base la publicació de Jacques Cauvin *le révolution des symboles au Néolithique*, així com els estudis concrets centrats en les possibles interpretacions simbòliques dels motius macroesquemàtics.

No es pot entendre l'Art Macroesquemàtic sense relacionar-lo amb la resta d'estils artístics post-paleolítics, com l'Art Llevantí, l'Art Esquemàtic i l'Art Lineal-Geomètric.

L'Art Llevantí és una manifestació artística, executada tant mitjançant la pintura com el gravat. Representa figures estilitzades i de caire naturalista de persones, animals i , en menor quantitat, motius vegetals. Es poden identificar escenes de temàtiques diverses, entre les que destaquen les de cacera, de dansa, de recol·lecció, d'animals... Les representacions són visibles a la llum del dia, sovint a prop de punts d'aigua i, en ocasions, en indrets amb un ampli domini del territori. Es localitza en àmbits

geomorfològics molt diversos (Menéndez *et al.* 2009; Hernández i Martí 2002, Hernández i Segura 2002).

L'**Art Esquemàtic**, estretament relacionat per les seves temàtiques amb l'Art Macroesquemàtic, presenta figures poc naturalistes, amb una notable simplificació de les figures representades, reduint-les a trets bàsics i característics. Freqüentment, aquests motius es realitzen amb un traç irregular, amb les vores poc definides. Es diferencien motius antropomorfs, zoomorfs, geomètrics, ídols i altres símbols. Aquest horitzó artístic presenta una ampla però irregular distribució per la Península Ibèrica, amb algunes agrupacions d'abrics localitzades principalment a les conques de rius (Hernández i Martí 2002; Hernández i Segura 2002 i 2008; Hernández i Hernández 2013).

L'**Art Lineal-Geomètric** es concentra pràcticament en un únic jaciment, la Cueva de la Cocina (Dos Aguas, València), associat a l'art moble, realitzat principalment sobre plaquetes. Integra signes abstractes i motius geomètrics i esquemàtics realitzats amb línies. Encara que és una manifestació documentada sobre art moble, els autors no descarten la possibilitat d'identificar aquests motius en manifestacions d'art rupestre (Hernández i Martí 2002; Hernández 2005).

Cal tenir present que s'han relacionat determinades representacions d'art moble i parietal amb l'Art Macroesquemàtic fora del focus principal d'aquest estil, determinant un territori *d'influència macroesquemàtica* (Mateo 2008; Hernández 2005; Fairén i Guerra 2005). Es localitzen a jaciments de Conca (Marmalo IV, Cueva del Tío Modesto), València (Cueva de la Araña, Los Gineses, Abric de Rosser, Barranc del Bosquet), Albacete (Cueva de la Vieja, Cueva del Queso), Castelló (Cova del Civil, Cova dels Cavalls), Murcia (Cantos de Visera), Terol (Los Estrechos, Los Chaparros), Osca (Labarta) i Jaen (Tabla de Pochico) (Mateo 2008: 12). Si bé aquestes manifestacions presenten similituds estilístiques amb l'Art Macroesquemàtic, l'autor Mauro Hernández destaca importants diferències tècniques (Hernández 2005: 54). Per tant, es considera una evolució posterior de l'Art Macroesquemàtic, constituint així un horitzó propi anomenat **Esquemàtic Antic**, el qual s'associa a la cronologia del Neolític Antic. Tal com succeeix en l'Art Macroesquemàtic, les temàtiques presents a l'Art Esquemàtic Antic són els motius geomètrics i els antropomorfs. Destaquen algunes composicions d'antropomorfs envoltats de motius geomètrics, localitzats als jaciments de l'Abric de Rosser (Millares) i Los Gineses (Bicorp), molt similars a les d'Art Macroesquemàtic parietal (Abric V de Pla de Petracos,

Castell de Castells) i moble (vasos ceràmics de la Cova de l'Or, Beniarrés). També destaquen algunes superposicions de motius d'Art Llevantí sobre motius d'Art Esquemàtic Antic, a jaciments com Barranc del Bosquet, la Cueva de la Araña o la Cova del Civil, com succeeix en alguns jaciments amb Art Macroesquemàtic (Mateo 2008; Hernández 2005). Si bé no es tractarà aquesta evolució i expansió, considerem important destacar que l'Art Macroesquemàtic té un territori d'influència extens i variat.

2. L'Art Macroesquemàtic

2.1. Definició de l'Art Macroesquemàtic

L'Art Macroesquemàtic és una manifestació pictòrica caracteritzada per motius antropomorfs esquemàtics i motius geomètrics de grans dimensions. Alguns dels antropomorfs arriben a mesurar més d'un metre d'alçada, i generalment es representen amb els braços alçats. Els motius geomètrics són principalment representacions meandriformes o serpentiformes, sovint en direcció vertical, tot i que hi ha algunes representacions en sentit horitzontal (Martí *et al.* 1987; Menéndez *et al.* 2009).

Les pintures es realitzen en petits abrics i, donades les seves grans mesures, acostumen a ocupar tota la superfície del mateix. Els motius són visibles des de la distància (C.E.C. 1994; Martí *et al.* 1987; Menéndez *et al.* 2009).

La pintura que s'empra en els motius macroesquemàtics és densa, d'aparença pastosa, i sempre de color vermell fosc, de diferents tonalitats, identificats d'acord amb la gamma cromàtica de la taula Munsell (Fig. 1), arran la informació proporcionada per les descripcions dels diferents motius d'Art Macroesquemàtic publicades per Mauro Hernández i el Centre d'Estudis Contestans (C.E.C. 1994; Hernández i Segura 2002; Hernández 2004).

La pintura s'aplica habitualment en traços gruixuts i de vores irregulars, sobre parets sense preparació prèvia (C.E.C. 1994; Hernández i Martí 2002; Hernández i Segura 2002; Menéndez *et al.* 2009). Si bé els autors no especifiquen els tipus d'eina que es podria haver fet servir per aplicar la pintura a la superfície de la paret, per les característiques dels traços considerem que podria haver estat aplicada amb algun tipus de pinzell, realitzat amb elements a l'abast del jaciment, com arrels o pals mossegats, pinzells fets amb plomes o pèls, etc., o amb els mateixos dits (Domingo 2005: 106, 107).

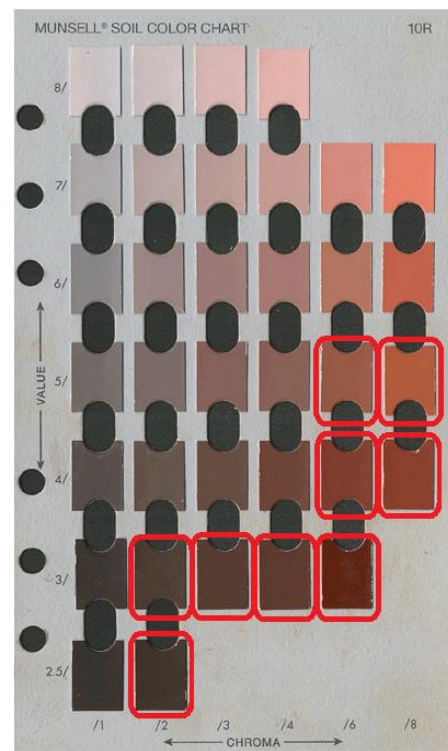

Figura 1. Colors emprats en les pintures macroesquemàtiques, seleccionats a la taula Munsell (Font: web Tablas de color Munsell. Modificada)

2.2. Descobriment i evolució de la investigació

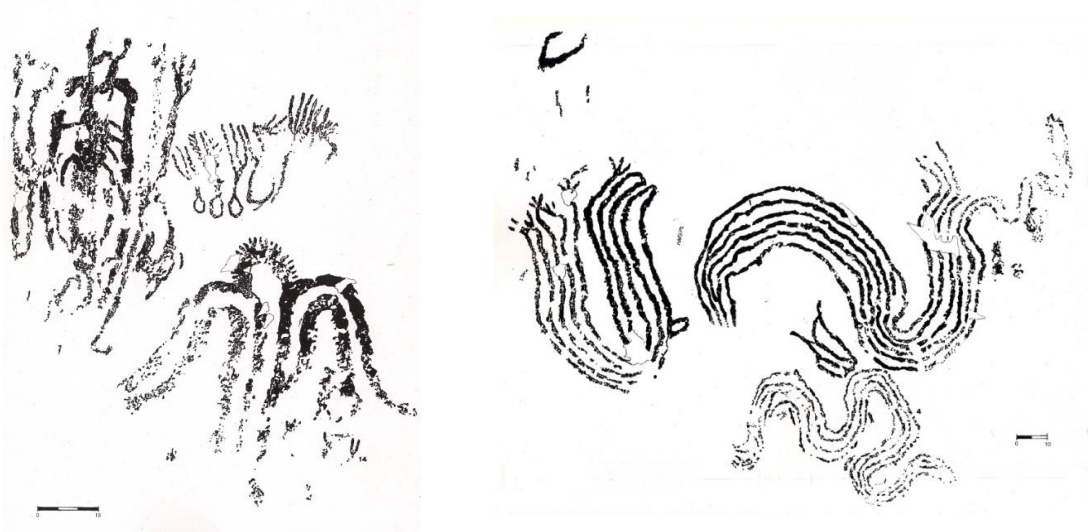

Figura 2. Fotografia i calcs de la Sarga, Abric II, panell 13 i 11, respectivament (Fotografia de l'autor; calcs: C.E.C. 1994: 26,28)

El 19 d'agost de 1951, un grup d'aficionats a l'arqueologia, Mario Brotóns Jordá, Juan Pastor Feminía i Héctor García Llácer, van descobrir el conjunt de pintures rupestres de La Sarga (Fig. 2), localitzades al Barranc de la Cova Foradada, a Alcoi. Van donar l'avís als arqueòlegs locals, Fernando Ponsell Cortés i Camilo Visedo Moltó, Comisari Local d'Excavacions Arqueològiques i encarregat del Museu Arqueològic Municipal d'Alcoi. S'inicia un intercanvi epistolar entre els descobridors, especialment Mario Brotóns, i Camilo Visedo, amb diversos investigadors i especialistes interessats en les pintures, com Lluís Pericot, Martín Almagro o Henri Breuil. Ràpidament, la premsa es fa ressó de la notícia del descobriment i de les visites dels especialistes a la localitat (Hernández i Segura 2002 i 2008; C.E.C. 1994).

Les pintures de La Sarga, per la seva varietat temàtica, d'estils i per la superposició de motius, esdevingueren un punt de referència en l'estudi de l'Art Rupestre Postpaleolític peninsular. Es van diferenciar motius Llevantins, Esquemàtics i, segons Javier Fortea, figures identificades dintre de l'Art Lineal Geomètric. Més tard es va individualitzar l'estil, denominant-lo Art Macroesquemàtic, gràcies als estudis dels seus descobridors juntament amb Mauro Hernández Pérez i el Centre d'Estudis Contestans (Martí *et al.* 1987; Hernández i Segura 2002; C.E.C. 1994).

El 24 de juliol de 1980, alguns membres del Centre d'Estudis Contestans van descobrir a Pla de Petracos (Castell de Castells, Alacant) diversos abrics amb pintures rupestres (Fig. 3). Les seves dimensions i temàtiques no presentaven paral·lels amb altres manifestacions artístiques conegudes a la Península Ibèrica (C.E.C. 1994).

Figura 3. Fotografia de Pla de Petracos, Abric VII (Fotografia de l'autor)

Arran el seguit de descobriments de jaciments amb Art Rupestre a la zona (Salt, a Penàguila; La Sarga, a Alcoi; Ulls de Canals, a Banyeres-Bocairent; Benirrama, a la Vall de Gallinera, Pla de Petracos, a Castell de Castells), s'inicià una prospecció arqueològica sistemàtica, centrada en els barrancs i serres. Es van identificar més d'un centenar de jaciments amb art parietal, localitzats en diferents punts de les comarques del Comtat, la Marina Alta i la Marina Baixa (C.E.C. 1994).

Al I Simposium Internacional sobre l'Art Esquemàtic a la Península Ibèrica, organitzat a la Universitat de Salamanca l'any 1982, es van presentar aquests descobriments de terres alacantines, que acabarien esdevenint en un horitzó artístic propi, l'Art Macroesquemàtic (C.E.C. 1994; Hernández i Martí 2002).

Durant la revisió del material ceràmic de la Cova de l'Or a la dècada de 1980, el Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València, sota la direcció de Bernat Martí, va identificar decoracions de diversos motius zoomorfs i antropomorfs. Aquests paral·lelismes entre l'art moble i l'art parietal van afavorir l'establiment d'una cronologia relativa dels motius d'Art Llevantí, Art Esquemàtic i Art Macroesquemàtic, donat que els vestigis ceràmics, en recuperar-se en un nivell arqueològic, oferien una datació precisa (C.E.C. 1994).

2.3. Localització geogràfica i entorn

L'Art Macroesquemàtic es localitza principalment al Nord d'Alacant, a la zona septentrional limitada pel mar, la Serra d'Aitana, la Serra de Benicadell i la Serra de Mariola. La ubicació correspon amb les comarques de l'Alcoià, el Comtat, Marina Alta i Marina Baixa (C.E.C. 1994; Hernández 2005).

Aquesta manifestació pictòrica es troba principalment en abrics petits i de poca fondària, localitzats a les vessants dels barrancs. Es documenta un únic cas on les pintures Macroesquemàtiques es troben en un abric de grans proporcions, al jaciment de la Sarga (Alcoi). Des dels jaciments hi ha una gran visibilitat, facilitant el control del territori (C.E.C. 1994; Martí *et al.* 1987; Menéndez *et al.* 2009).

S'han registrat un total de 19¹ abrics amb Art Macroesquemàtic, concentrats en 10 jaciments d'Alacant (Fig. 4) (C.E.C. 1994).

¹ Nota de l'autor: en algunes publicacions (Hernández 2003: 42; 2005: 48), els autors indiquen que són 18 abrics amb Art Macroesquemàtic. Creiem que el nombre correcte d'abricos amb Art Macroesquemàtic és 19 (C.E.C. 1994: 18), diferenciant 3 abrics al Barranc de l'Infern i no només 2.

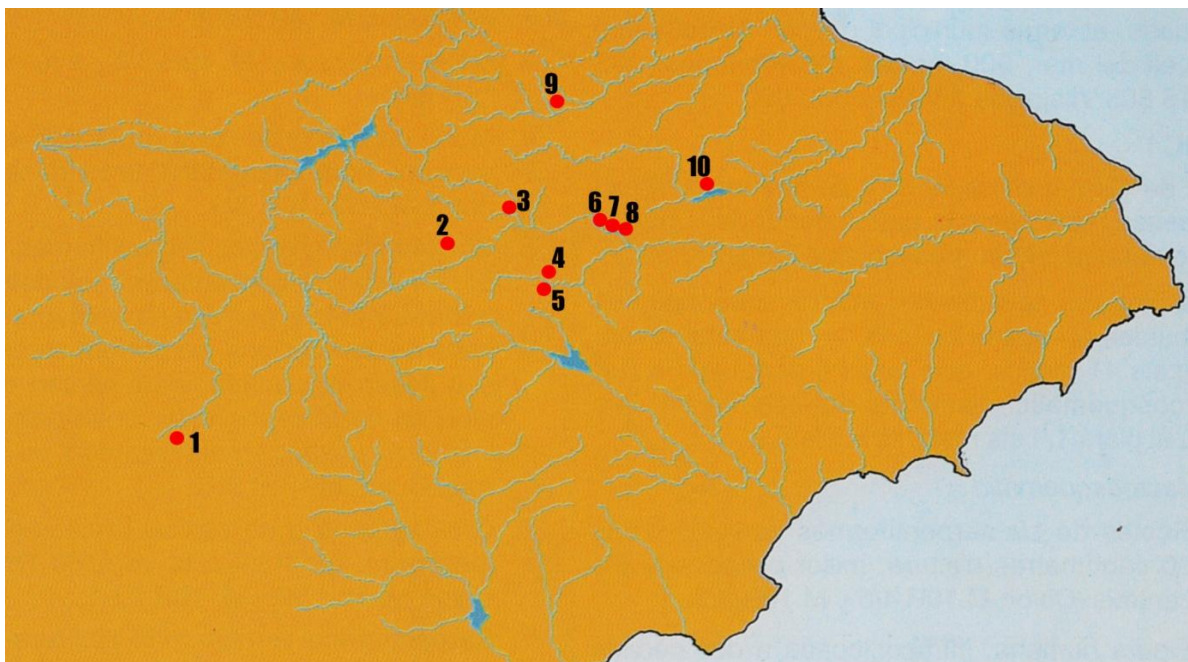
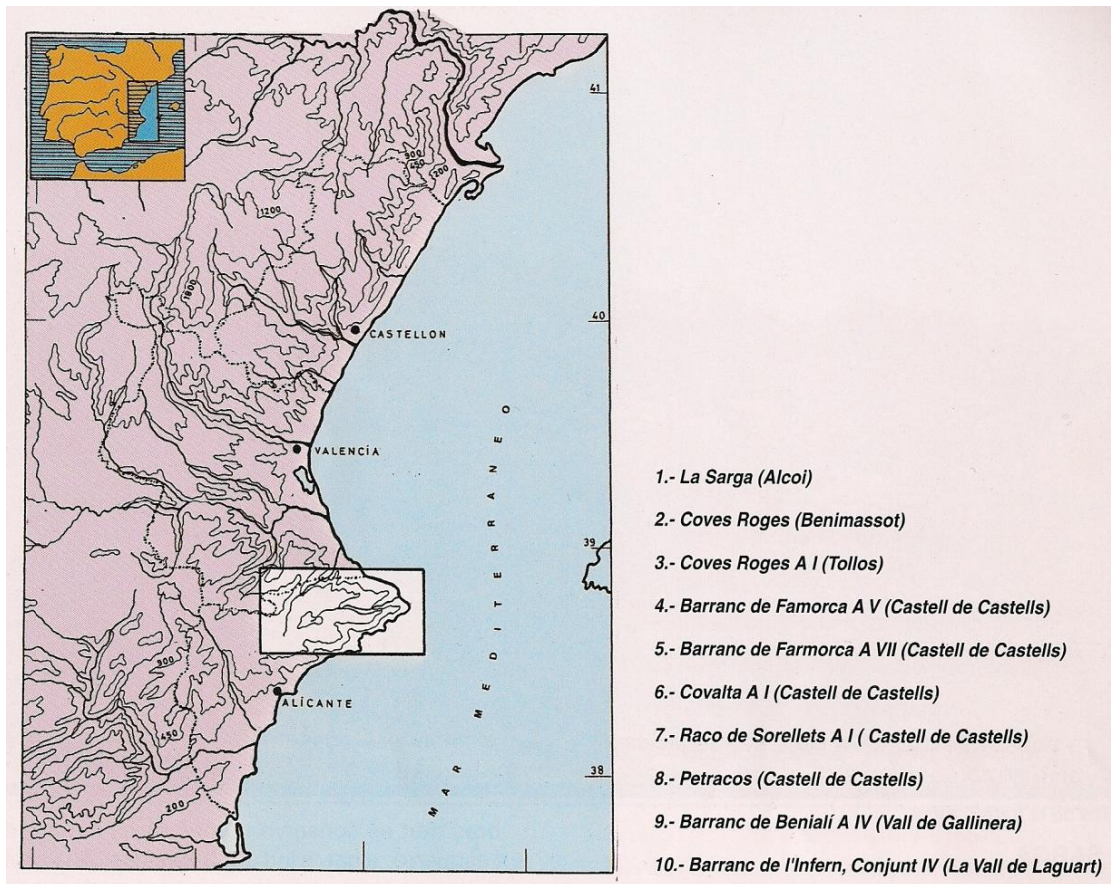

Figura 4. Localització dels jaciments amb Art Macroesquemàtic (C.E.C. 1994: 19. Modificada)

2.4. Inventari de jaciments

Juntament amb la descripció dels jaciments presentem un inventari amb els diferents motius Macroesquemàtics de cadascun, classificant-los segons el jaciment, l'abric i el panell o plafó en que es localitzen. Hem identificat el número de figura segons els proposats pels autors a la publicació de *L'Art Macroesquemàtic. L'Albor d'una nova cultura* (C.E.C. 1994), excepte en els casos de la Sarga (Hernández i Segura, 2002) i Pla de Petracos (Hernández 2004), on hem fet servir les seves publicacions específiques com a referència. Per tal de diferenciar alguns conjunts de motius que considerem que presenten característiques variades, hem afegit lletres a les numeracions dels autors, subdividint les representacions de manera que puguem obtenir una informació més completa i acurada.

La interpretació dels motius, tal i com es detalla seguidament en l'apartat "Temàtiques representades" d'aquest mateix treball, s'ha realitzat en base a les dues temàtiques principals de l'Art Macroesquemàtic: antropomorfs i geomètric. Aquesta classificació general s'ha desglossat segons les característiques de les representacions. En el cas del antropomorfs, es diferencien orants, antropomorfs *per se* i antropomorfs en forma d'Y, X o doble Y. Els motius geomètrics s'han subdividit en meandriforme, barra, motiu Y, motiu T, motiu V, motiu oval, ziga-zaga, etc. Si bé els punts sempre apareixen associats a altres motius, antropomorfs o geomètrics, els hem volgut individualitzar dintre del conjunt de motius per aportar una aproximació real de la seva presència en les pintures rupestres macroesquemàtiques.

2.4.1. La Sarga (Alcoi) (C.E.C. 1994; Hernández i Segura 2002)

Aquest jaciment es compon per un conjunt de tres abrics, situats a la part alta del llit dret de la capçalera del Barranc de la Cova Foradada, al terme municipal d'Alcoi. Es localitza a les coordenades 30S YH215 805 Vilajoiosa 29-33 E. 1/50.000, a 900 msnm.

L'abric I té 15 m de llarg i 4 m de profunditat màxima. No presenta rebliment. La part superior de la paret i el sostre estan ennegrits pel fum i bioturbacions (fongs i llims). Es diferencien pintures macroesquemàtiques i llevantines distribuïdes en 4 panells. Cal

destacar la importància del panell 2 d'aquest abric, ja que és on es documenta la superposició de les figures llevantines a les macroesquemàtiques.

Figura 5. Jaciment de La Sarga. De dreta a esquerra, Abric II i Abric III (Fotografia de l'autor)

L'Abric II es localitza a uns 40 m de l'Abric I, a la seva esquerra. És llarg i poc profund. Al seu interior s'obren altres cavitats, de diverses mesures i fondàries. No té rebliment. Es diferencien representacions macroesquemàtiques, esquemàtiques i llevantines repartides en 19 plafons.

L'Abric III es localitza a l'esquerra dels abrics anteriors. Mesura 7 m d'ample i la seva fondària màxima és de 4 m. El terra no presenta rebliment i té una marcada caiguda cap a fora. La paret es troba molt concrecionada i coberta de pintures modernes, sota les quals es localitzen les pintures esquemàtiques i macroesquemàtiques.

A La Sarga s'han identificat un total de 50 motius (Fig. 6). Es documenten 5 figures antropomorfs (10% del total de motius), de les quals només 1 és un orant. Les altres 4 s'identifiquen com antropomorfs *per se*. Es diferencien 45 motius geomètrics (90% del total), entre els que destaca una nombrosa presència de barres (18 figures) i de motius meandriformes (13 figures). La presència d'altres motius geomètrics identificats és més reduïda, limitant-se a 1 o 2 figures representades (Fig. 7).

Jaciment	Abric	Plafó	Figura	Temàtica	Representació	Color
La Sarga	I	1	1	Geomètric	Meandriforme	10R 4/6
						10R 3/3
La Sarga	I	2	10	Geomètric	Barra	10R 3/4
La Sarga	I	2	11	Antropomorf	Orant	10R 2.5/2
La Sarga	I	2	15	Geomètric	Motiu Y	10R 3/6
La Sarga	I	2	16	Geomètric	Barra	10R 4/6
La Sarga	I	2	17	Geomètric	Barra	10R 2.5/2
La Sarga	I	2	19	Geomètric	Motiu Oval	10R 3/3
La Sarga	I	2	21	Antropomorf	A. <i>per se</i>	10R 3/2
La Sarga	I	2	22	Geomètric	Ziga-zaga	10R 3/3
La Sarga	I	2	23	Geomètric	Barra	10R 3/3
La Sarga	I	2	24	Geomètric	Meandriforme	10R 2.5/2
La Sarga	I	2	27	Geomètric	Meandriforme	10R 3/2
La Sarga	I	2	28	Geomètric	Motiu T	10R 3/2
La Sarga	I	2	30	Geomètric	Barra	10R 3/3
La Sarga	II	2	1	Geomètric	Meandriforme	10R 3/2
La Sarga	II	2	3	Geomètric	Barra	10R 3/2
La Sarga	II	2	4	Geomètric	Barra	10R 3/2
La Sarga	II	2	7	Geomètric	Meandriforme	10R 3/6
La Sarga	II	6	1a	Geomètric	Motiu V	10R 3/2
La Sarga	II	6	1b	Geomètric	Punts	10R 3/3
La Sarga	II	6	2	Geomètric	Tectiforme	10R 3/3
La Sarga	II	11	1	Geomètric	Barra	10R 4/6
La Sarga	II	11	8	Geomètric	Meandriforme	10R 3/3
						10R 4/6
La Sarga	II	11	9	Geomètric	Barra	10R 3/4
La Sarga	II	11	10	Geomètric	Altres	10R 4/6
La Sarga	II	11	11	Geomètric	Meandriforme	10R 3/3
La Sarga	II	11	12	Geomètric	Barra	10R 4/8
La Sarga	II	11	13	Geomètric	Motiu V	10R 4/8
						10R 5/8
La Sarga	II	11	14a	Geomètric	Barra	10R 5/8
La Sarga	II	11	14b	Geomètric	Barra	10R 5/8
La Sarga	II	11	15	Geomètric	Meandriforme	10R 3/3
La Sarga	II	11	16	Geomètric	Barra	10R 5/8
La Sarga	II	11	17	Geomètric	Barra	10R 5/8
La Sarga	II	11	18	Geomètric	Barra	10R 5/8
La Sarga	II	11	19	Geomètric	Meandriforme	10R 2.5/2
La Sarga	II	11	21	Geomètric	Barra	10R 2.5/2
La Sarga	II	11	22	Geomètric	Barra	10R 3/4
La Sarga	II	12	4	Antropomorf	A. <i>per se</i>	10R 3/2
La Sarga	II	12	5	Geomètric	Meandriforme	10R 3/3
La Sarga	II	12	9	Geomètric	Altres	10R 3/6

Jaciment	Abric	Plafó	Figura	Temàtica	Representació	Color
La Sarga	II	13	1	Geomètric	Altres	10R 3/4
La Sarga	II	13	2	Antropomorf	A. <i>per se</i>	10R 3/2
La Sarga	II	13	3	Antropomorf	A. <i>per se</i>	10R 3/2
La Sarga	II	15	1	Geomètric	Taca	10R 4/6
La Sarga	II	15	2	Geomètric	Barra	10R 3/2
						10R 4/6
La Sarga	II	15	3	Geomètric	Altres	No especificat
La Sarga	II	15	4	Geomètric	Meandriforme	10R 3/2
						10R 3/4
						10R 4/6
La Sarga	II	17	1	Geomètric	Meandriforme	10R 3/6
La Sarga	III	2	3	Geomètric	Meandriforme	10R 2.5/2
La Sarga	III	2	5	Geomètric	Motiu Oval	10R 4/6

Figura 6. Inventari de motius de La Sarga

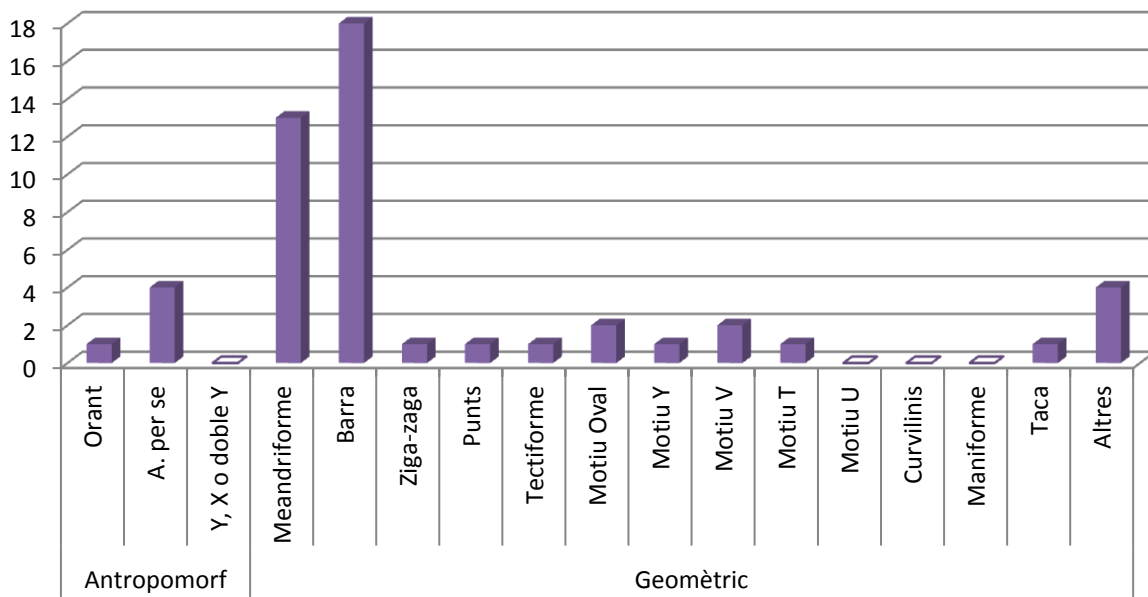

Figura 7. Inventari de motius de La Sarga

2.4.2. Coves Roges (Benimassot) (C.E.C. 1994)

Aquest jaciment es situa a la vessant sud-oest de la serra de l'Esmoladora, en un tossal petit, prop del pas de les Raboses, al terme municipal de Benimassot. Correspon a les coordenades 30S YH 388 933. Alcoi 29-32. E. 1/50.000, a 960 msnm.

L'Abric I fou emprat com a corral, no té rebliment. A les parets hi ha esvorancs i taques de carbó. Només es conserven pintures macroesquemàtiques.

L'Abric II és petit, sense rebliment, i presenta una forta caiguda cap a l'exterior. Es diferencien pintures macroesquemàtiques, levantines i esquemàtiques, distribuïdes en 3 plafons.

En aquest jaciment s'han identificat 3 figures geomètriques: 1 motiu meandriforme amb un conjunt de punts i una figura en forma de V (Fig. 8 i 9).

Jaciment	Abric	Plafó	Figura	Temàtica	Representació	Color
Coves Roges (Benimassot)	I	-	1a	Geomètric	Meandriforme	10R 3/4
Coves Roges (Benimassot)	I	-	1b	Geomètric	Punts	10R 3/4
Coves Roges (Benimassot)	II	-	1	Geomètric	Motiu V	10R 3/4
						10R 3/6

Figura 8. Inventari de motius de Coves Roges (Benimassot)

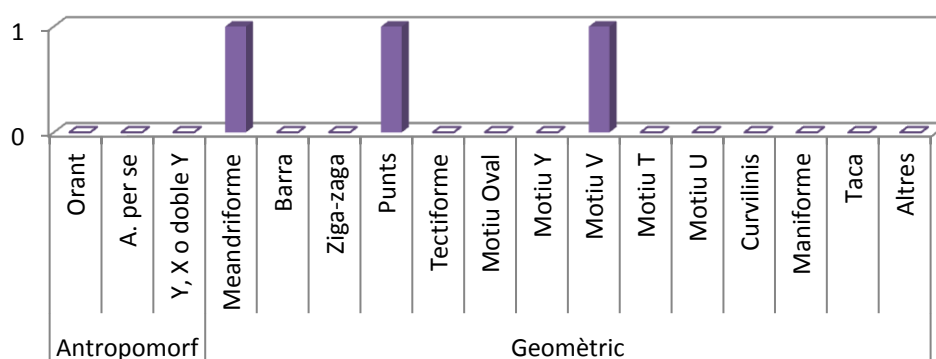

Figura 9. Inventari de motius de Coves Roges (Benimassot)

2.4.3. Coves Roges A I (Tollos) (C.E.C. 1994)

Aquest jaciment es conforma per un conjunt de 3 abrics, ubicat a la vessant esquerra del Barranc de la Palla, al terme municipal de Tollos. Es localitza a les coordenades 30S HY 391 947. Alcoi 29-32. E. 1/50.000, a 790 msnm. Només es conserven pintures macroesquemàtiques a l'Abric I. A l'Abric II i l'Abric III es documenten pintures esquemàtiques.

L'abric I és una cavitat petita, de 5 m de llarg i 1.75 m de profunditat màxima, sense rebliment.

Es documenta un únic motiu geomètric, corresponen a una figura meandriforme (Fig. 10 i 11).

Jaciment	Abric	Plafó	Figura	Temàtica	Representació	Color
Coves Roges (Tollos)	I	-	1	Geomètric	Meandriforme	No especificat

Figura 10. Inventari de motius de Coves Roges (Tollos).

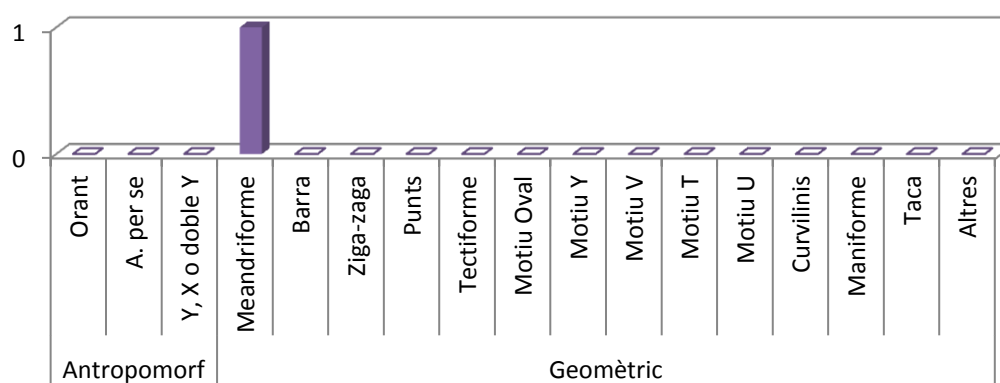

Figura 11. Inventari de motius de Coves Roges (Tollos)

2.4.4. Barranc de Famorca A V (Castell de Castells) (C.E.C. 1994)

El Barranc de Famorca és un llarg barranc que forma part de la xarxa de drenatge de la Serra de la Serrella (Fig. 6). Les pintures s'agrupen en 7 abrics, dels quals només dos presenten Art Macroesquemàtic. Als altres abrics es diferencien motius d'Art Llevantí i d'Art Esquemàtic.

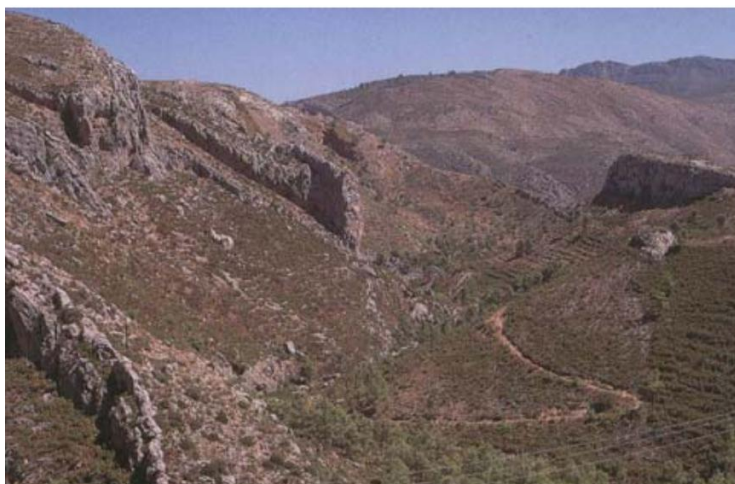

Figura 12. Barranc de Famorca (Castell de Castells) (C.E.C. 1994: 38)

L'Abric V té 9.5 m d'amplada. Es localitza a la part baixa d'una carena rocosa de parets verticals perpendiculars, a la vessant esquerra del barranc. S'ubica a les coordenades 30S YH 421 908. Alcoi 29-32. E. 1/50.000, a 600 msnm. En aquest abric es documenten motius esquemàtics a prop dels macroesquemàtics (ídol oculat, antropomorf, dues barres).

En aquest jaciment es documenten un total de 5 motius: 1 antropomorf *per se* i 4 motius geomètrics, entre els que es diferencien 2 barres, 1 meandriforme i 1 motiu oval (Fig. 13 i 14).

Jaciment	Abric	Plafó	Figura	Temàtica	Representació	Color
Barranc de Famorca	V	-	1	Geomètric	Meandriforme	10R 2.5/2
Barranc de Famorca	V	-	2	Geomètric	Barra	10R 2.5/2
Barranc de Famorca	V	-	3	Antropomorf	A. <i>per se</i>	10R 2.5/2
Barranc de Famorca	V	-	4	Geomètric	Barra	10R 2.5/2
Barranc de Famorca	V	-	5	Geomètric	Motiu oval	10R 2.5/2

Figura 13. Inventari de motius de Barranc de Famorca, Abric V

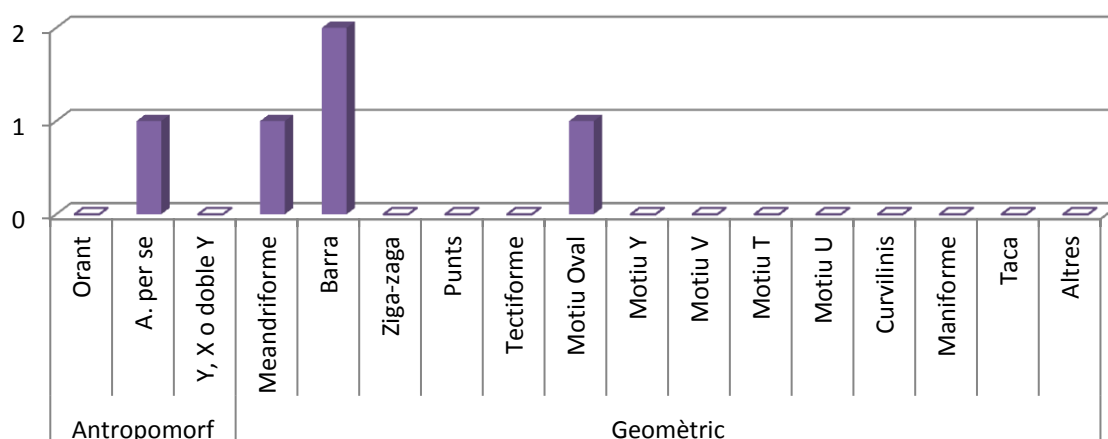

Figura 14. Inventari de motius de Barranc de Famorca, Abric V

2.4.5. Barranc de Famorca A VII (Castell de Castells) (C.E.C. 1994)

L'Abric VII del Barranc de Famorca és una cavitat de 5 m de boca i 4 m de fondària màxima, situat a la vessant dreta del barranc, a la part baixa de la paret vertical de Peña

de Pere Martí. No té rebliment. Es localitza a les coordenades 30S YH 424 906. Alcoi 29-32. E. 1/50.000, a 640 msnm.

Es documenta un únic motiu geomètric, subdividit per individualitzar les 3 barres i el punt que el conformen (Fig. 15 i 16).

Jaciment	Abric	Plafó	Figura	Temàtica	Representació	Color
Barranc de Famorca	VII	1	1a	Geomètric	Barra	10R 3/6
Barranc de Famorca	VII	1	1b	Geomètric	Barra	10R 3/6
Barranc de Famorca	VII	1	1c	Geomètric	Barra	10R 3/6
Barranc de Famorca	VII	1	1d	Geomètric	Punts	10R 3/6

Figura 15. Inventari de motius de Barranc de Famorca, Abric VII

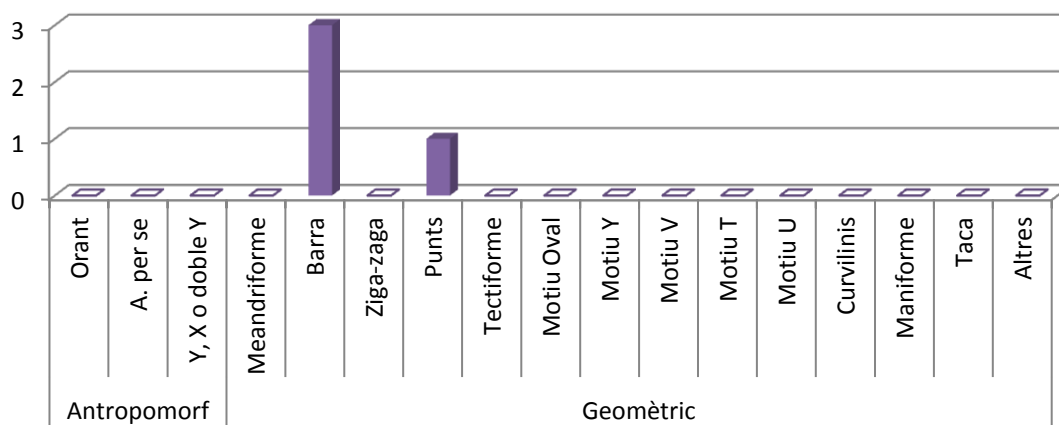

Figura 16. Inventari de motius de Barranc de Famorca, Abric VII

2.4.6. Cova Alta A I (Castell de Castells) (C.E.C. 1994)

El jaciment de Cova Alta² es conforma per un conjunt de 3 abrics, al marge esquerra del Barranc de Malafí, al terme municipal de Castell de Castells. Hi ha pintures macrosquemàtiques a l'Abric I, esquemàtiques a l'Abric II i llevantines a l'Abric III. S'ubica a les coordenades 30S YH 441 946. Alcoi 29-32. E. 1/50.000, a 530 msnm.

Al jaciment de Cova Alta s'han identificat 5 figures, de les quals 1 és un antropomorf *per se*. Entre les 4 figures geomètriques, es documenten 3 barres i únic maniforme (Fig. 17 i 18).

² Nota de l'autor: El nom d'aquest jaciment apareix escrit indiferentment com Cova Alta i Covalta a la bibliografia (C.E.C. 1994).

Jaciment	Abric	Plafó	Figura	Temàtica	Representació	Color
Cova Alta	I	-	1	Antropomorf	A. <i>per se</i>	10R 3/6
Cova Alta	I	-	2a	Geomètric	Barra	10R 3/6
Cova Alta	I	-	2b	Geomètric	Barra	10R 3/6
Cova Alta	I	-	2c	Geomètric	Barra	10R 3/6
Cova Alta	I	-	3	Geomètric	Maniforme	10R 4/8

Figura 17. Inventari de motius de Cova Alta

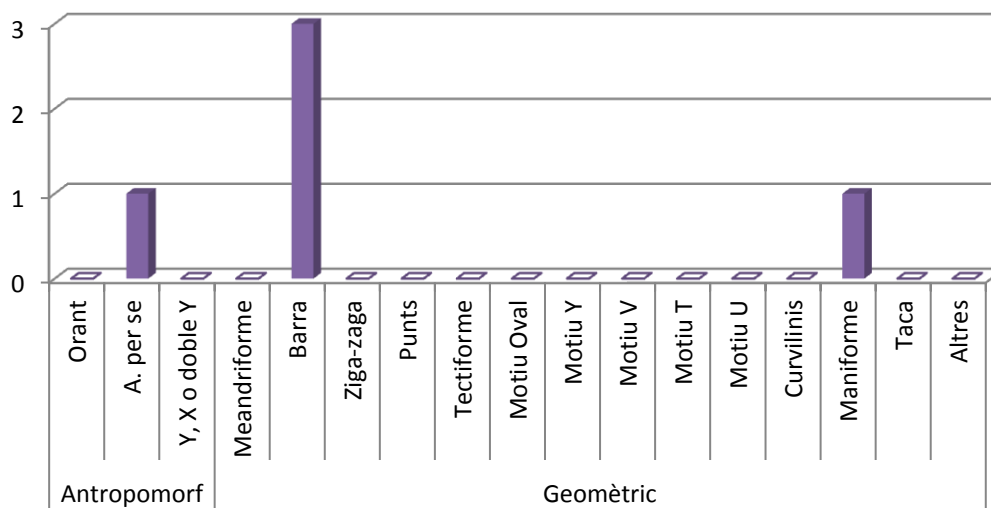

Figura 18. Inventari de motius de Cova Alta

2.4.7. Racó de Sorellets A I (Castell de Castells) (C.E.C. 1994)

Aquest jaciment es localitza en una petita concavitat a la vessant dreta del Barranc de Malafí, aigües avall del jaciment de Cova Alta, al terme municipal de Castell de Castells. Hi ha dos abrics amb pintures llevantines (Abric I i II) i un amb pintures macroesquemàtiques (Abric I). S'ubica a les coordenades 30S YH 447 947. Benissa 30-32. E. 1/50.000, a 520 msnm (C.E.C. 1994).

A Racó de Sorellets es diferencien un total de 3 figures geomètriques, identificades com a meandriformes (Fig. 19 i 20).

Jaciment	Abric	Plafó	Figura	Temàtica	Representació	Color
Racó de Sorellets	I	1	1a	Geomètric	Meandriforme	No especificat
Racó de Sorellets	I	1	1b	Geomètric	Meandriforme	No especificat
Racó de Sorellets	I	1	1c	Geomètric	Meandriforme	No especificat

Figura 19. Inventari de motius de Barranc de Racó de Sorellets

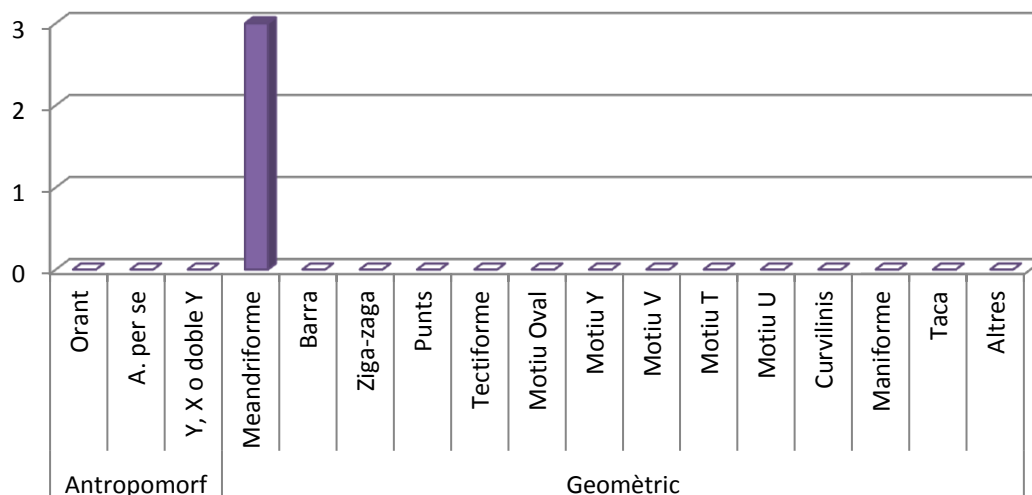

Figura 20. Inventari de motius de Barranc de Racó de Sorellets

2.4.8. Petracos (Castell de Castells) (C.E.C. 1994; Hernández 2004)

El jaciment de Pla de Petracos es conforma per un conjunt de coves i abrics localitzats a la vessant esquerra del Barranc de Malafí, al terme municipal de Castell de Castells. S'ubica a les coordenades 30S YH 448 942. Benissa 30-32. E. 1/50.000, a 500 msnm (C.E.C. 1994).

Figura 21. Pla de Petracos (Fotografia de l'autor)

Pla de Petracos suposa el major conjunt conegut de pintures macroesquemàtiques, presents a set dels vuit abrics que conformen el jaciment (l'Abric I té pintures llevantines). En tres dels abrics del conjunt (Abric II, Abric III i Abric VI), les alteracions naturals, com concrecions i descrostaments de la pròpia roca, dificulten la identificació detallada de les pintures macroesquemàtiques que s'hi conserven. Als altres quatre abrics, els diversos motius de pintures macroesquemàtiques són força visibles (Hernández 2004).

L'Abric II i l'Abric VI són petits abrics, afectats per descrostaments i, en el cas de l'Abric II, també per concrecions. Es conserven restes informes de pintures macroesquemàtiques a ambdós abrics. Pel seu grau d'afectació no es poden identificar.

L'Abric III té 6.5 m d'ample, 1.75 m de fondària màxima i 2.6 m d'alçada. S'hi ha identificat dos panells amb motius macroesquemàtics, tot i que a la paret hi ha abundants concrecions que cobreixen les pintures. No presenta rebliment sedimentari.

Sota l'Abric III es troba l'Abric IV. Mesura 7 m d'ample, 2.25 m de fondària màxima i 2.75 m d'alçada a la part central de la cavitat. No presenta rebliment, i el terra està inclinat cap a la dreta. S'han diferenciat dos panells, dels que destaca, per la seva composició i conservació el panell 1.

A 10 m d'alçada respecte la base de la paret, es localitza l'Abric V. Té 2 m d'ample i 1 m de fondària màxima. Per la seva posició, conservació i pels motius representats esdevé el panell més important i significatiu del conjunt (dos figures d'antropomorfs orants).

L'Abric VII mesura 3.5 m d'ample, 2 m de fondària màxima i 2 m d'alçada, i no té rebliment. Es diferencien dos panells amb motius macroesquemàtics.

Finalment, a l'extrem esquerra del conjunt, es localitza l'Abric VIII. Mesura 3 m d'ample, 2.25 m d'alçada i 1.3 m de fondària màxima. Les seves parets són irregulars, i es troben cobertes per concrecions i brutícia a la part inferior. S'hi diferencien 4 panells, dels quals destaca el conjunt del panell 3.

Al jaciment de Pla de Petracos es documenten un total de 25 figures diferenciades: 8 antropomorfs (32%) i 17 motius geomètrics (68%). Entre els antropomorfs s'identifiquen 2 orants, 4 antropomorfs *per se* i 2 en forma d'Y, X o doble Y. Destaca l'alta presència de barres entre els motius geomètrics, un total de 8 figures. Es representen també alguns

meandriformes (4 figures) i 3 conjunts de punts associats a altres motius, tant geomètrics com antropomorfs (Fig. 22 i 23).

Jaciment	Abric	Plafó	Figura	Temàtica	Representació	Color
Pla de Petracos	II	-	-	Restes informes		No especificat
Pla de Petracos	III	1	1	Geomètric	Barra	10R 4/8
Pla de Petracos	III	2	1	Geomètric	Barra	10R 3/4
Pla de Petracos	IV	1	1a	Antropomorf	A. <i>per se</i>	10R 4/6
Pla de Petracos	IV	1	1b	Antropomorf	A. <i>per se</i>	10R 4/6
Pla de Petracos	IV	1	1c	Antropomorf	A. <i>per se</i>	10R 4/6
Pla de Petracos	IV	1	1d	Geomètric	Punts	10R 4/6
Pla de Petracos	IV	1	1e	Geomètric	Barra	10R 4/6
Pla de Petracos	IV	2	1	Restes informes		No especificat
Pla de Petracos	V	1	1a	Antropomorf	Orant	No especificat
Pla de Petracos	V	1	1b	Antropomorf	Orant	No especificat
Pla de Petracos	V	1	1c	Geomètric	Meandriforme	10R 4/6
Pla de Petracos	V	1	1d	Geomètric	Meandriforme	No especificat
Pla de Petracos	V	1	1e	Geomètric	Barra	No especificat
Pla de Petracos	V	1	1f	Geomètric	Punts	No especificat
Pla de Petracos	V	1	1g	Geomètric	Barra	10R 5/6
Pla de Petracos	V	1	1h	Geomètric	Barra	10R 5/6
Pla de Petracos	VI	-	-	Restes informes		No especificat
Pla de Petracos	VII	1	1	Geomètric	Meandriforme	10R 4/8
Pla de Petracos	VII	2	1	Geomètric	Barra	10R 4/8
Pla de Petracos	VII	2	2a	Geomètric	Meandriforme	10R 3/3
						10R 3/4
Pla de Petracos	VII	2	2b	Geomètric	Punts	No especificat
Pla de Petracos	VIII	1	1	Geomètric	Altres	10R 3/6
Pla de Petracos	VIII	2	1	Antropomorf	A. <i>per se</i>	10R 3/6
Pla de Petracos	VIII	3	1	Geomètric	Barra	10R 3/4
						10R 4/6
Pla de Petracos	VIII	3	2	Antropomorf	A. <i>per se</i>	10R 3/4
						10R 4/6
Pla de Petracos	VIII	3	3	Geomètric	Curvilinis	10R 4/6
Pla de Petracos	VIII	4	1	Antropomorf	Y, X o doble Y	10R 3/6

Figura 22. Inventari de motius de Pla de Petracos

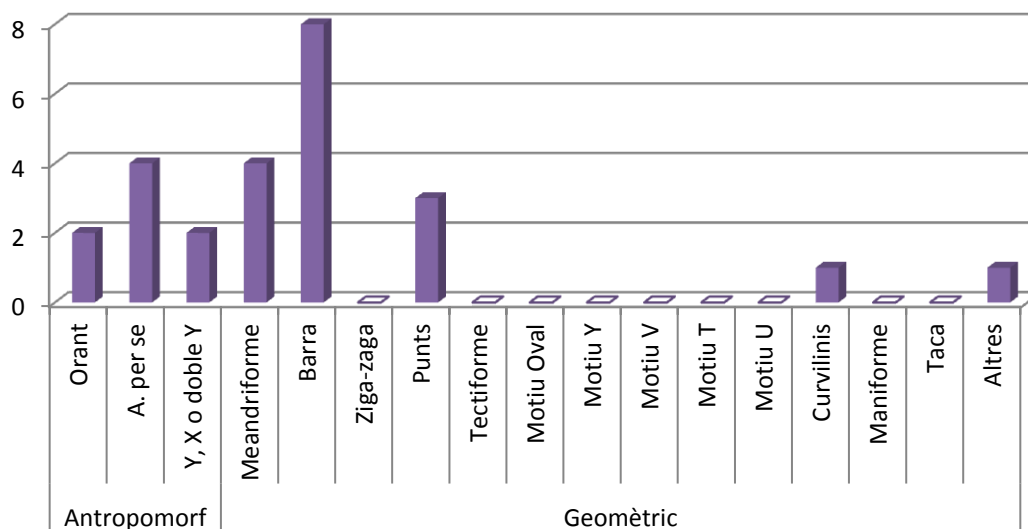

Figura 23. Inventari de motius de Pla de Petracos

2.4.9. Barranc de Benialí A IV (Vall de Gallinera) (C.E.C. 1994)

Aquest jaciment es compon per un conjunt de diferents abrics localitzats a ambdues vessants del barranc, molt accidentades i amb una forta pendent.

S'han identificat cinc abrics amb pintures i gravats d'estils esquemàtics, macroesquemàtics i llevantins. Les pintures d'Art Macroesquemàtic es localitzen a l'Abric IV, en els plafons 2 i 3 del mateix, on també s'hi diferencien manifestacions dels altres dos estils.

L'Abric IV té 21 m de llarg, 2 m de fondària i 4 m d'alt, a uns 10 m per sobre del nivell del llit del barranc. No té rebliment. Es localitza a les coordenades 30S YJ 412 016. Alcoi 29-32. E. 1/50.000, a 360 msnm.

En aquest jaciment es diferencien un total de 25 figures: 11 antropomorfs (44%) i 14 motius geomètrics (56%). La totalitat de les figures antropomorfs són en forma d'Y, X o doble Y. Entre els motius geomètrics, més de la meitat són meandriformes (8 figures), i s'identifiquen, en menor mesura altres representacions, com 1 barra, 1 maniforme i 2 motius en U (Fig. 24 i 25). Voldríem destacar que, en subdividir el panell 2 en els diferents motius que el componen, totes les figures responen a l'únic color identificat.

Jaciment	Abric	Plafó	Figura	Temàtica	Representació	Color
Barranc de Benialí	IV	2	1a	Geomètric	Meandriforme	10R 3/2
Barranc de Benialí	IV	2	1b	Geomètric	Meandriforme	10R 3/2
Barranc de Benialí	IV	2	1c	Antropomorf	Y, X o doble Y	10R 3/2
Barranc de Benialí	IV	2	1d	Geomètric	Meandriforme	10R 3/2
Barranc de Benialí	IV	2	1e	Antropomorf	Y, X o doble Y	10R 3/2
Barranc de Benialí	IV	2	1f	Antropomorf	Y, X o doble Y	10R 3/2
Barranc de Benialí	IV	2	1g	Antropomorf	Y, X o doble Y	10R 3/2
Barranc de Benialí	IV	2	1h	Antropomorf	Y, X o doble Y	10R 3/2
Barranc de Benialí	IV	2	1i	Antropomorf	Y, X o doble Y	10R 3/2
Barranc de Benialí	IV	2	1j	Antropomorf	Y, X o doble Y	10R 3/2
Barranc de Benialí	IV	2	1k	Antropomorf	Y, X o doble Y	10R 3/2
Barranc de Benialí	IV	2	1l	Antropomorf	Y, X o doble Y	10R 3/2
Barranc de Benialí	IV	2	1m	Antropomorf	Y, X o doble Y	10R 3/2
Barranc de Benialí	IV	2	1n	Geomètric	Altres	10R 3/2
Barranc de Benialí	IV	2	1o	Geomètric	Meandriforme	10R 3/2
Barranc de Benialí	IV	2	1p	Geomètric	Meandriforme	10R 3/2
Barranc de Benialí	IV	2	1q	Geomètric	Meandriforme	10R 3/2
Barranc de Benialí	IV	2	1r	Geomètric	Maniforme	10R 3/2
Barranc de Benialí	IV	2	1s	Geomètric	Barra	10R 3/2
Barranc de Benialí	IV	2	1t	Geomètric	Meandriforme	10R 3/2
Barranc de Benialí	IV	2	1u	Geomètric	Meandriforme	10R 3/2
Barranc de Benialí	IV	2	1v	Antropomorf	Y, X o doble Y	10R 3/2
Barranc de Benialí	IV	2	1w	Geomètric	Altres	10R 3/2
Barranc de Benialí	IV	3	2a	Geomètric	Motiu U	10R 3/2
Barranc de Benialí	IV	3	2b	Geomètric	Motiu U	10R 3/2

Figura 24. Inventari de motius de Barranc de Benialí

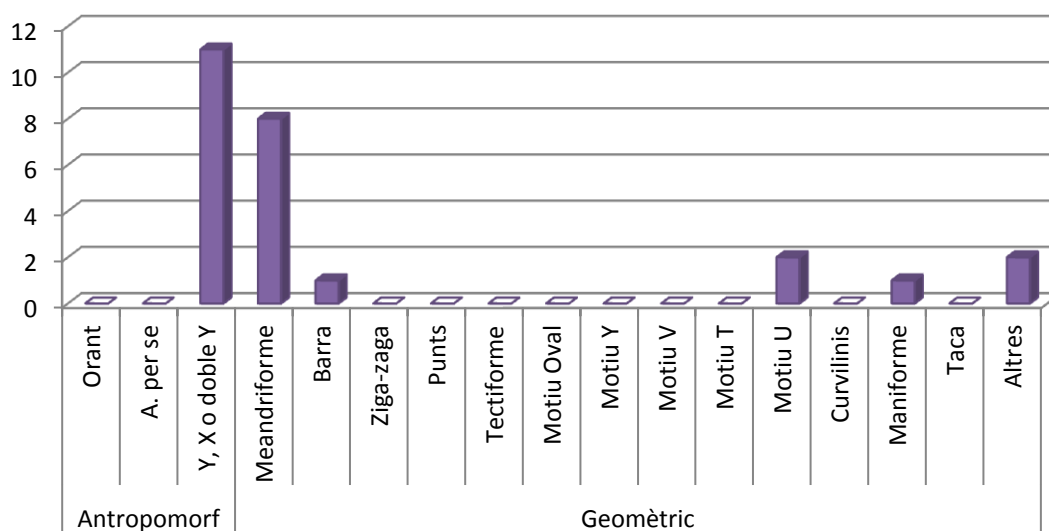

Figura 25. Inventari de motius de Barranc de Benialí

2.4.10. Barranc de l'Infern, Conjunt IV (La Vall de Laguart) (C.E.C. 1994)

El Barranc de l'Infern està ubicat al tram mig/alt del riu Girona, a la zona de la Vall de Laguart. Al voltant del Barranc de l'Infern hi ha petits barrancs, que drenen les aigües de les zones muntanyenques de la zona al riu Girona. Els 16 abrics amb manifestacions pictòriques d'aquest jaciment es distribueixen, formant conjunts, en les vessants del barranc i dels seus tributaris.

Només es documenten pintures macroesquemàtiques al Conjunt IV, que es troba a la vessant esquerra del Barranc de l'Infern, davant del camí de Jubees. S'ubica a les coordenades 30S YH 507 975. Benissa 30-32. E. 1/50.000, a 270 msnm.

El Conjunt IV es conforma per 4 abrics sense reblir que s'obren dins d'un gran abric de 45 m de llarg.

L'Abric I és una cavitat de 12.25 m de llarg, obert a la paret dreta del gran abric, on es localitzen 11 plafons amb pintures esquemàtiques i macroesquemàtiques.

Al costat de l'anterior es localitza l'Abric II, a la zona central del gran abric. Té 10 m de llarg i 4 m de fondària màxima. S'hi identifiquen pintures macroesquemàtiques i esquemàtiques.

A l'Abric IV³ del conjunt, corresponent a la cavitat més a l'esquerra del conjunt VI, només s'hi documenta un únic motiu, una figura antropomorfa a 3.5 m del terra.

En aquest jaciment es documenten un total de 8 motius: 6 antropomorfs i 2 geomètrics. Entre els antropomorfs, es documenten 2 orants, un d'ells doble o geminat, i 4 antropomorfs *per se*. Els motius geomètrics són 1 meandriforme i 1 conjunt de punts acompanyant a l'orant geminat (Fig. 26 i 27).

Jaciment	Abric	Plafó	Figura	Temàtica	Representació	Color
Barranc de l'Infern, Conj. IV	I	-	1	Antropomorf	A. <i>per se</i>	10R 3/4
Barranc de l'Infern, Conj. IV	I	-	2	Antropomorf	A. <i>per se</i>	10R 3/6
Barranc de l'Infern, Conj. IV	II	-	1	Antropomorf	Orant	10R 4/6
Barranc de l'Infern, Conj. IV	II	-	2a	Antropomorf	Orant	10R 3/6
Barranc de l'Infern, Conj. IV	II	-	2a	Antropomorf	Orant	10R 4/6

³ Nota de l'autor: l'abric s'indica com Abric VI a la descripció del mateix, però com Abric IV als peus de pàgina de les fotografies i calcs. Donat que el Conjunt IV de Barranc de l'Infern només presenta 4 cavitats, considerem que el nom correcte és Abric IV (C.E.C. 1994: 71).

Jaciment	Abric	Plafó	Figura	Temàtica	Representació	Color
Barranc de l'Infern, Conj. IV	II	-	2b	Geomètric	Meandriforme	10R 4/6
Barranc de l'Infern, Conj. IV	II	-	2c	Geomètric	Punts	10R 4/6
Barranc de l'Infern, Conj. IV	II	-	3	Antropomorf	A. <i>per se</i>	10R 4/6
Barranc de l'Infern, Conj. IV	IV	-	1	Antropomorf	A. <i>per se</i>	No especificat

Figura 26. Inventari de motius de Barranc de l'Infern, Conjunt IV

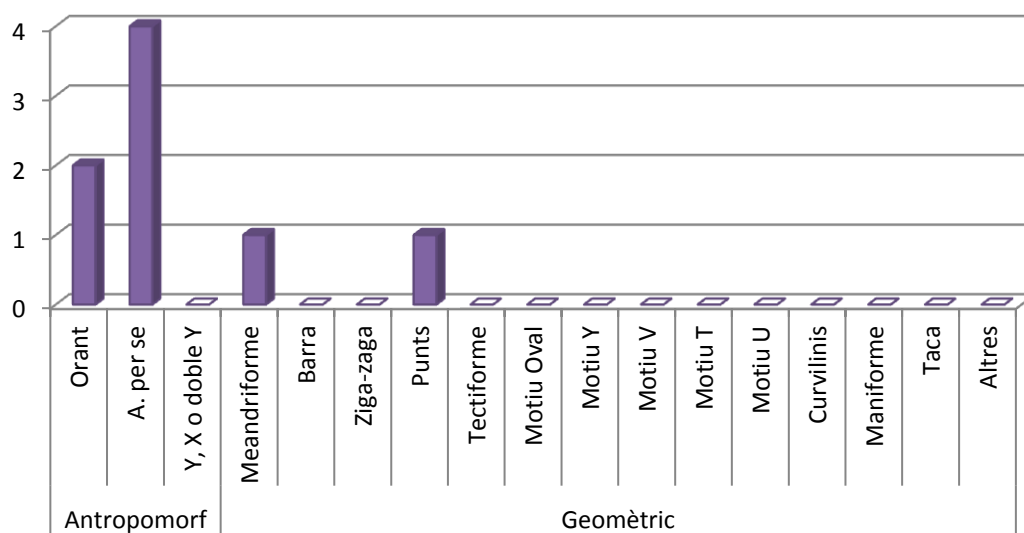

Figura 27. Inventari de motius de Barranc de l'Infern, Conjunt IV

2.5. Temàtiques representades

Els autors proposen dues categories diferents per classificar els motius d'Art Macroesquemàtic: les figures humanes i els motius geomètrics (C.E.C. 1994: 77). En total es documenten 129 figures, entre les que identifiquem 32 figures antropomorfes (25%) i 97 motius geomètric (75%) (Fig. 28), a banda de 3 restes informes, no determinables, al jaciment de Pla de Petracos. Podem observar que la presència de motius geomètrics és molt superior a les representacions de diferents tipus d'antropomorfs en pràcticament tots els jaciments amb Art Macroesquemàtics, excepte en el cas del Barranc de l'Infern, conjunt IV, on es documenten més figures antropomorfes que geomètriques. Els motius geomètrics, en menor o major mesura, són presents a tots els jaciments amb Art Macroesquemàtic, però la presència de motius antropomorfs es limita a 6 jaciments: La Sarga; Barranc de la Famorca, Abric V; Cova Alta, Abric I; Pla de Petracos; Barranc de Benialí, Abric IV i Barranc de l'Infern, conjunt IV (Fig. 29).

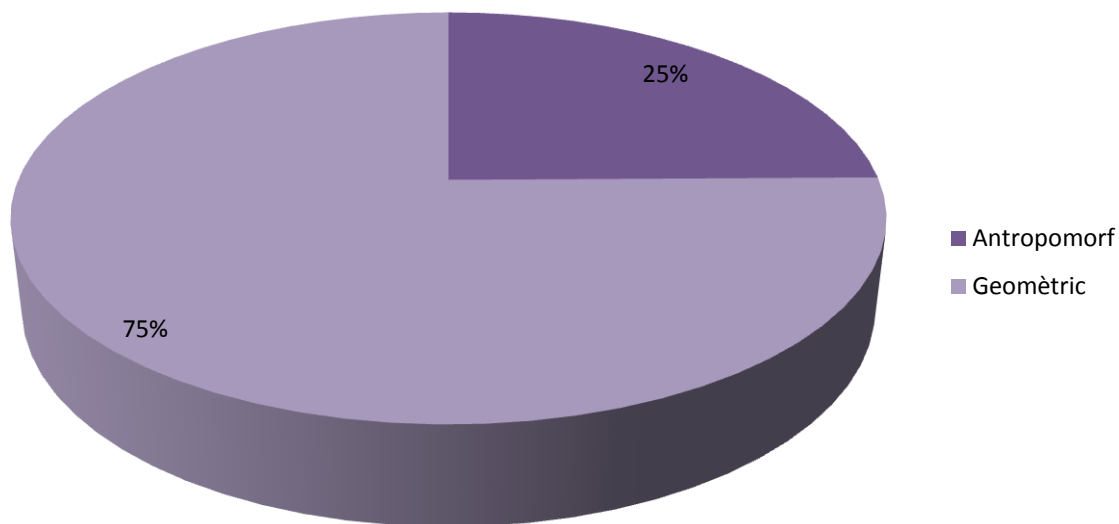

Figura 28. Relació entre els motius antropomorfs i geomètrics d'Art Macroesquemàtic

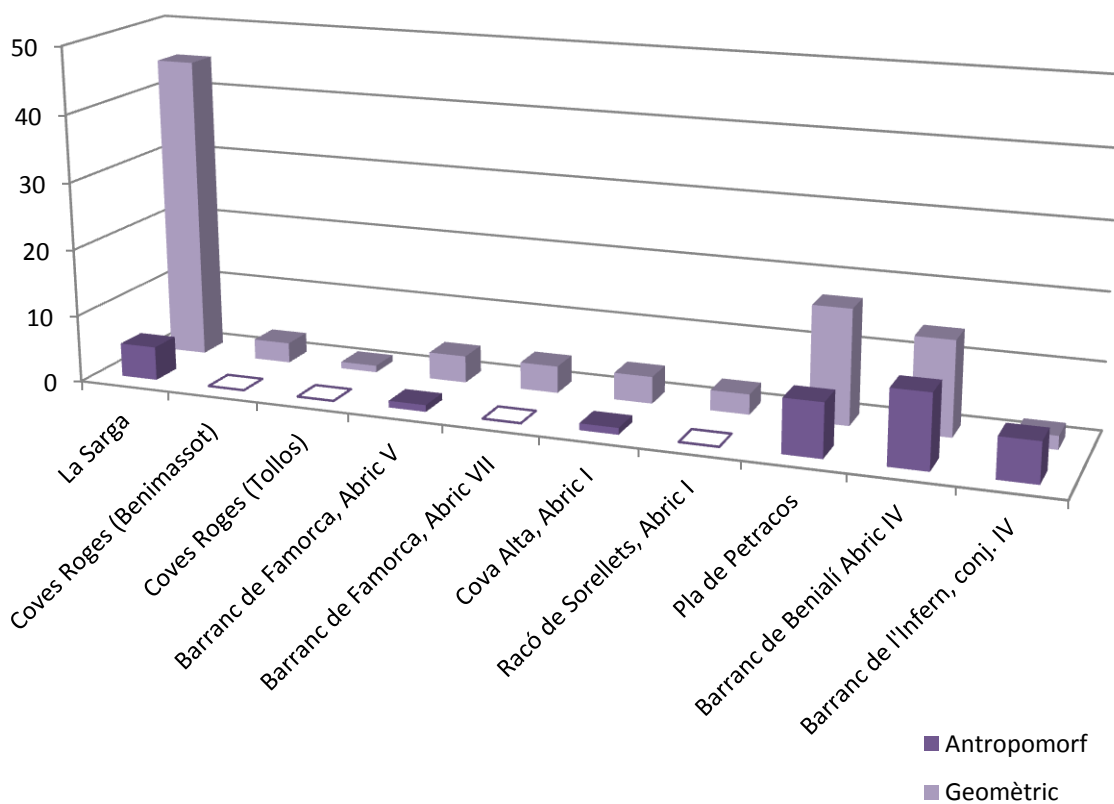

Figura 29. Presència de motius antropomorfs i geomètrics d'Art Macroesquemàtic als diferents jaciments

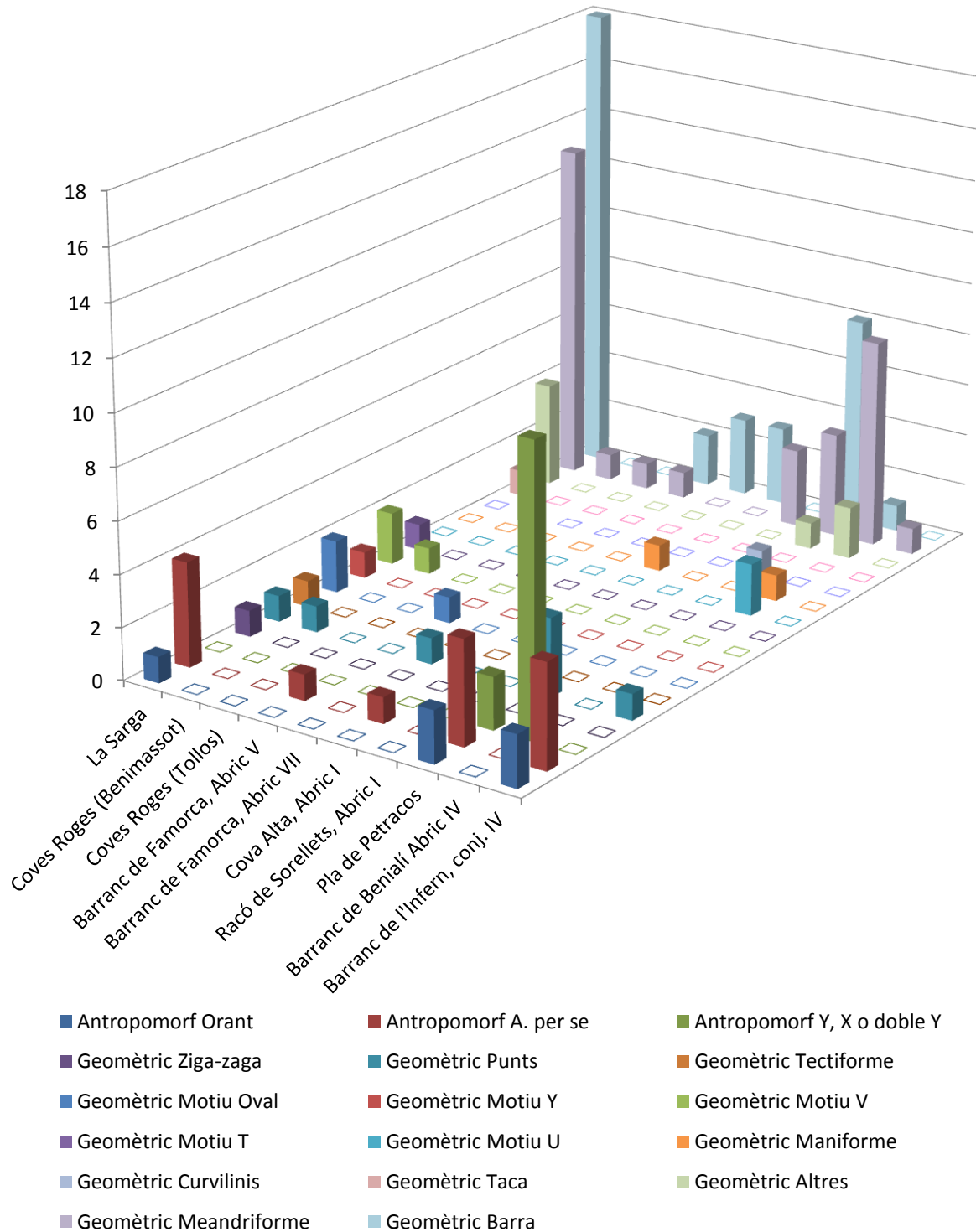

Figura 30. Presència dels diferents motius identificats als jaciments d'Art Macroesquemàtic

En observar la gràfica on es presenta els diferents motius identificats respecte els jaciments d'Art Macroesquemàtic (Fig. 30), apreciem que els meandriformes, una de les figures més característiques d'aquest horitzó artístic, està present a tots els jaciments

excepte Barranc de Famorca, Abric VII, i Cova Alta, Abric I. Aquest darrer jaciment, però, presenta una figura orant, motiu estretament lligat amb les pintures macroesquemàtiques. En el jaciment de Barranc de Famorca, abric VII, observem que no presenta cap de les figures més representatives de l'Art Macroesquemàtic, però s'hi documenta un panell amb 3 barres i 1 punt que ocupa, aproximadament, 1 m² de superfície de l'abric (Fig. 31).

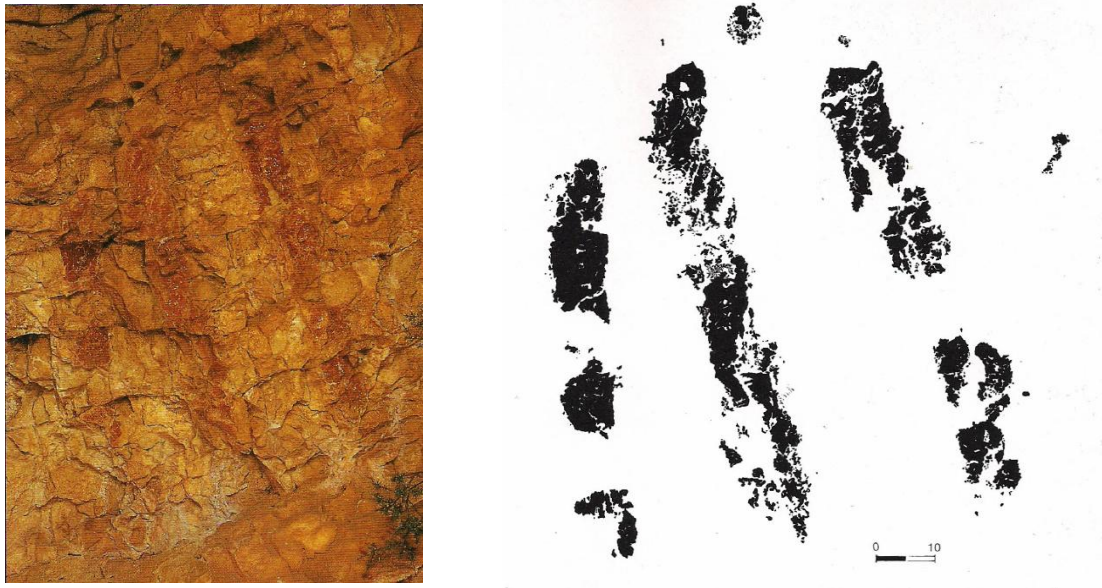

Figura 31. Fotografia i calc de Barranc de Famorca, Abric VII (C.E.C. 1994: 43)

2.5.1. Antropomorfs

Els antropomorfs són motius identificats com figures humanes. Segons les característiques particulars de cada representació, s'han diferenciat tres tipologies: els orants, altres figures antropomorfes (que anomenarem antropomorfs *per se*), motius en forma de Y, X o doble Y i, finalment, els autors destaquen un possible antropomorf a l'Abric VIII de Pla de Petracos, que descriurem dintre de la classificació d'antropomorfs *per se* (C.E.C. 1994, Hernández 2003).

Predominen les representacions d'antropomorfs *per se* (14 motius) i les d'antropomorfs en forma d'Y, X o doble Y (13 motius). Es documenten només 5 representacions d'antropomorfs orants (Fig. 32 i 33).

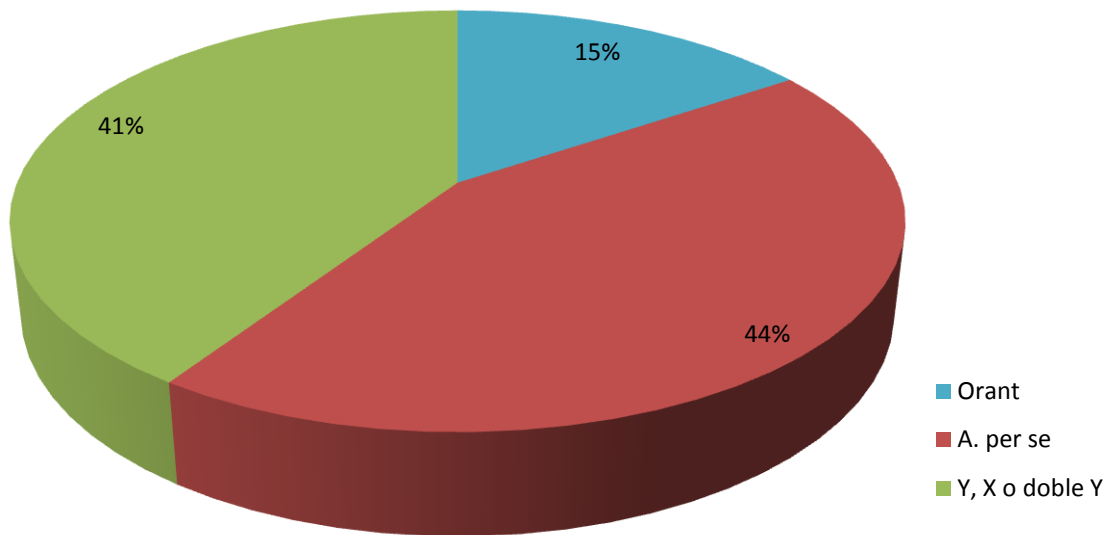

Figura 32. Relació entre les diferents representacions d'antropomorfs d'Art Macroesquemàtic

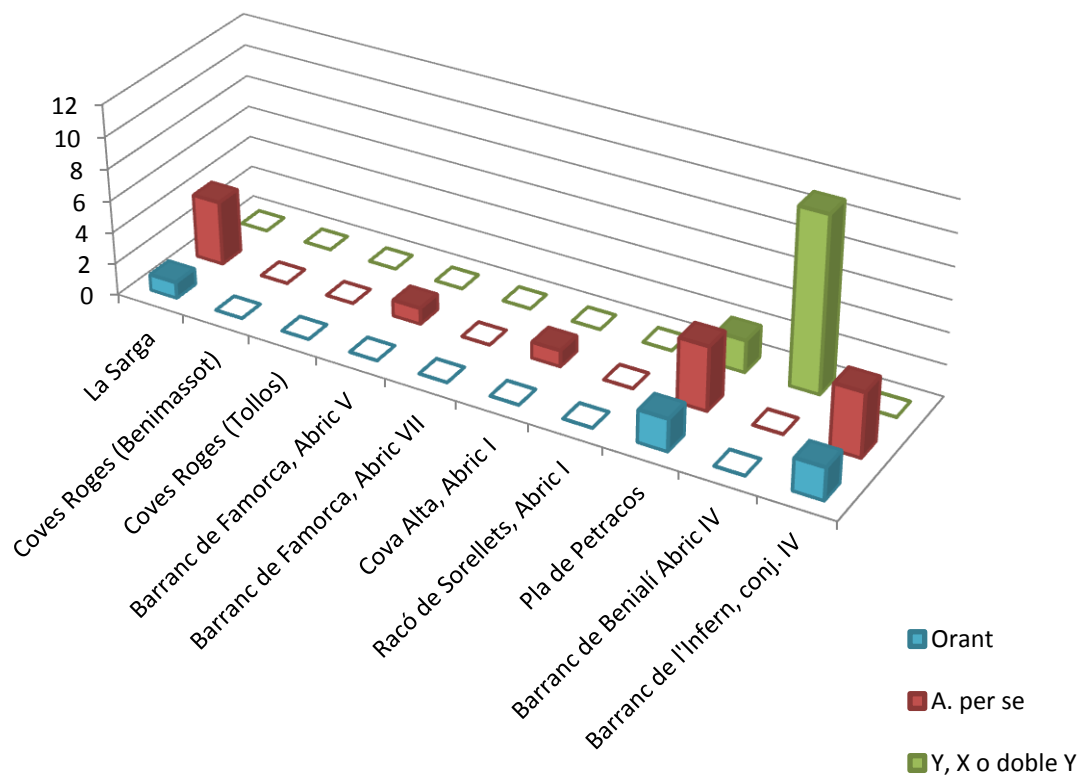

Figura 33. Presència de motius antropomorfs d'Art Macroesquemàtic als diferents jaciments

2.5.1.1. Antropomorfs orants

La temàtica més representativa de l'Art Macroesquemàtic són les figures dels **antropomorfs orants** (Fig. 34) (Hernández i Martí 2002; Hernández 2003).

Figura 34. Calc d'una figura orant de l'Abric V de Pla de Petracos (Museu d'Art Macroesquemàtic de Castell de Castells)

Aquests motius s'interpreten com figures humanes, amb els braços sempre aixecats, en els que s'indiquen els dits. Es diferencien les següents parts del cos:

- El **cap** es compon per un arc circular buit, on no es representen els trets facials.
- El **tronc** no presenta detalls anatòmics precisos, no aporta informació sobre el sexe de la figura o sobre si l'antropomorf està o no vestit. Acostumen a ser barres gruixudes, tot i que s'observen variacions (Fig. 35.3).
- Els **braços** estan sempre aixecats per sobre del cap. Terminen en curts traços en forma de dits, que no sempre són cinc per cada mà. Aquesta posició dels braços alçats al voltant del cap és la més identitària de les figures antropomorfs orants.
- Les **cames** es representen en direcció descendent o aixecades cap a dalt, als costats del cos. En ocasions s'indiquen els dits dels peus.
- En alguns casos, els orants presenten petits traços que sorgeixen del cap, els braços o les cames (Fig 35.2 i 35.4). Fairén i Guerra (2005: 92) les associen a rajos o banyes.
- Totes les figures orants apareixen individualitzades, excepte la localitzada a l'Abric II de Barranc de l'Infern, Conjunt IV, formada per dos antropomorfs geminats (Fig. 35.3).

Cal destacar, però, que si bé aquesta representació és la més característica de l'Art Macroesquemàtic per la seva singularitat, és també la menys representada, tal com s'ha

indica anteriorment. Es localitzen figures antropomorfs només als jaciments de La Sarga (Alcoi) (1 orant), Pla de Petracos (Castell de Castells) (2 orants) i Barranc de l'Infern (la Vall d'Ebo) (2 orants) (Hernández i Martí 2002).

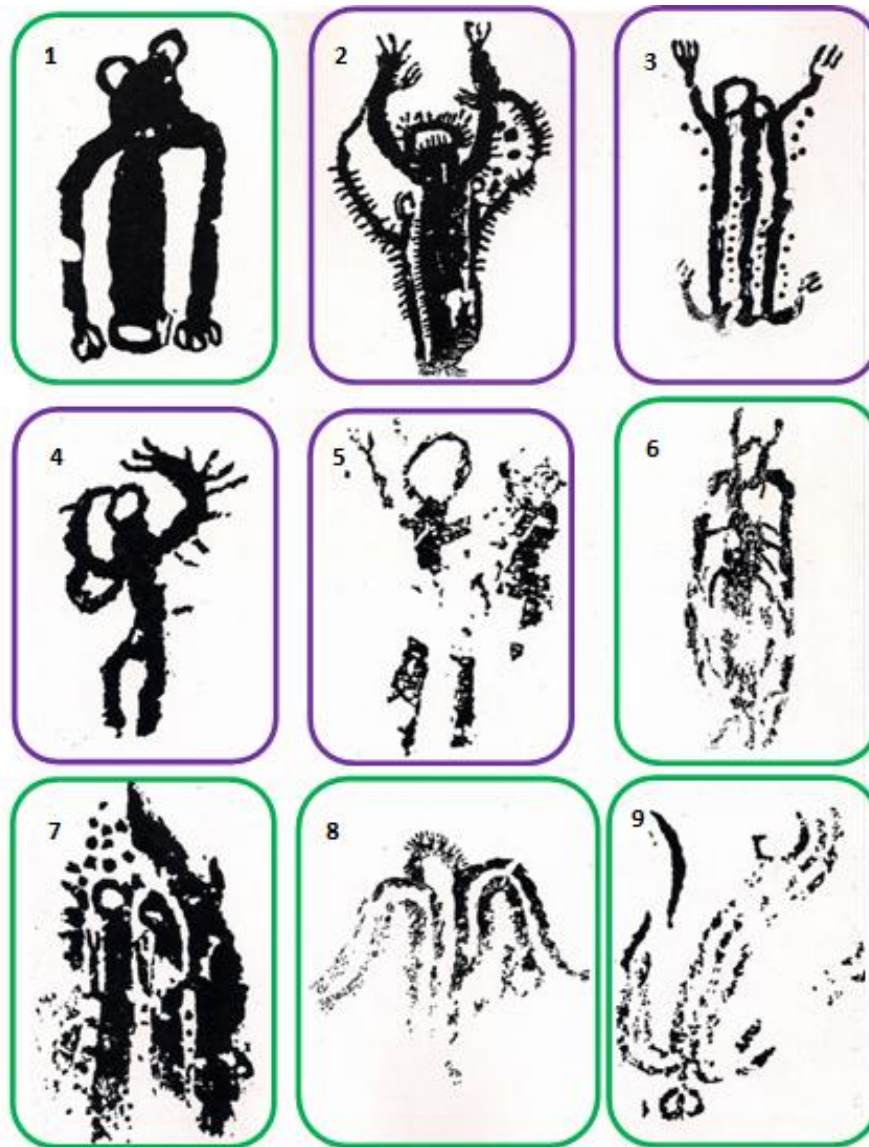

Figura 35. Calcs de figures antropomorfs d'Art Macroesquemàtic. Lila: antropomorfs orants; verd: antropomorfs per se. (C.E.C. 1994: 79. Modificada)

35.1: Barranc de l'Infern; 35.2: Pla de Petracos; 35.3: Barranc de l'Infern; 35.4: Pla de Petracos; 35.5: La Sarga; 35.6: La Sarga; 35.7: Pla de Petracos; 35.8: La Sarga; 35.9: Barranc de la Famorca

2.5.1.2. Antropomorfs per se

Una altra temàtica freqüent són els **antropomorfs per se** (Fig. 35, motius en verd), entre els quals hi ha una àmplia varietat.

- Presenten un **cap** i **tronc** característics, sovint formats per una barra vertical com a cos i un cercle o arc a sobre com a cap.

- Els **braços** i **cames** no sempre estan representats. Tenen formes sinuoses i corbes.

Un cas particular és el de l'Abric VIII⁴ del Pla de Petracos (Fig. 36), on la figura identificada com antropomorf no conserva el cap i els braços es representen com cintes. El tipus de dibuix del tronc i les natges fan pensar als autors que es podria tractar d'una figura femenina, similar a les representacions femenines d'art llevantí (Hernández i Martí 2002).

Aquests tipus d'antropomorf es localitza als jaciments de La Sarga, Barranc de Famorca, Abric V, Cova Alta, Pla de Petracos i Barranc de l'Infern (Hernández i Martí 2002).

Figura 36. Fotografia i calc de Pla de Petracos, Abric VIII, panell 3. A l'esquerra s'observa el motiu interpretat com una figura femenina acèfala (Fotografia de l'autor; calc: Hernández 2004: 25).

En base a les característiques que presenten els dos tipus d'antropomorfs descrits anteriorment, considerem que la figura 1 de l'Abric VI de Barranc de l'Infern (Fig. 35.1) podria ser un antropomorf en posició invertida, igual que succeeix amb la figura 3 de l'Abric V de Barranc de Famorca (Fig. 35.9), catalogada pels autors com un antropomorf representat a l'inrevés (C.E.C. 1994: 38).

En analitzar aquest motiu de Barranc de l'Infern a l'inrevés (Fig. 37), tal com proposem, observem que presenta un cap format per un arc circular, sense pintar, característica que

⁴ Nota de l'autor: en algunes publicacions (Hernández i Martí, 2002), aquest abric s'identifica com l'Abric VII de Pla de Petracos i en altres com a Abric VIII. Es pot afirmar, arran publicacions específiques del jaciment (Hernández, 2004) i la visita del mateix, que aquest motiu correspon amb l'Abric VIII de Pla de Petracos.

comparteixen les dues categories anteriorment descrites d'antropomorfs d'Art Macroesquemàtic. El cos s'allarga com una gruixuda barra vertical, al final de la qual es perllonguen els traços corresponents al braços, alçats. A l'extrem dels braços s'observen uns petits circuliformes, amb l'interior sense pintar, interpretats pels autors com possibles dits flexionats (C.E.C. 1994: 71). Finalment, els dos cercles sota el cos podrien ser un indicatiu de les cames.

Arran aquesta proposta, l'antropomorf presentaria algunes característiques similars a les de les figures orants abans descrites, com els braços alçats, encara que no presentaria els dits estirats. Cal destacar també que el motiu es localitza a un dels tres jaciments on es documenten les representacions dels antropomorfs orants, per tant, no entraria en conflicte amb la teoria proposada per Mauro Hernández, Sara Fairén i Elisa Guerra envers una importància diferencial per la localització geogràfica d'alguns jaciments com a marcadors de límit territorial, que es tractarà més endavant en aquest mateix treball (Hernández 2004: 35; Fairén i Guerra 2005: 92).

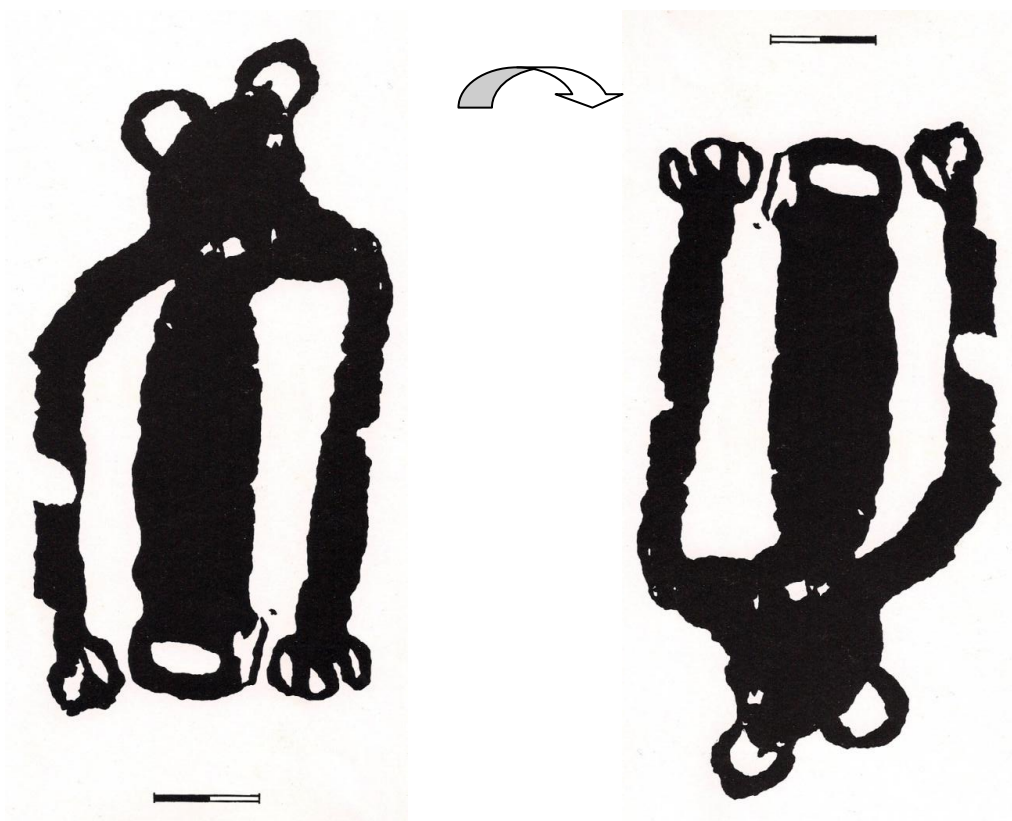

Figura 37. Calc de l'antropomorf de Barranc de l'Infern, Abric IV (C.E.C. 1994: 74)

2.5.1.3. Antropomorfs en forma de Y, X o doble Y

La darrera classificació d'antropomorfs són els formats per **motius en Y, X i/o doble Y**, que presenten unes característiques formals similars a l'Art Esquemàtic (Hernández i Martí 2002; Hernández 2003). Probablement, s'associen a l'Art Macroesquemàtic per localitzar-se en jaciments o en panells amb motius associats amb aquests horitzó, com per exemple, els identificats als Barranc de Benialí, en un panell on destaquen meandriformes verticals (Fig. 38).

Les característiques d'aquests motius són:

- El **cap** es representa mitjançant una petita barra a la part superior de la figura, entre els “braços”, executats amb tècnica macroesquemàtica. El cap pot no estar representat.
- Els **cos** està format per una barra vertical, de la qual sorgeixen dos perllongacions de la part superior de la mateixa, a mode de braços, similar a la forma d'una Y.

Els **braços** i **cames** es representen com les aspes de la X.

S'identifiquen aquest tipus d'antropomorf als jaciments de Pla de Petracos i Barranc de Benialí.

Figura 38. Detall de motius en Y, X o doble Y. Fotografia i calc del Barranc de Benialí, Abric IV, panell II. (Fotografia del Blog Terra de Somnis II; calc: C.E.C. 1994: 66. Modificades)

2.5.2. Motius geomètrics

L'altra temàtica representada en l'Art Macroesquemàtic són els **motius geomètrics**, entre els que destaca una alta presència de barres (35 motius), els meandriformes o serpentiformes (32 motius) i els conjunts de punts (7 motius), aquests darrers sempre associats a altres figures, principalment meandriformes o antropomorfs orants, tot i que es documenta un únic cas en que un punt apareix associat a un conjunt de 3 barres (Barranc de Famorca, Abric VII). En proporcions més reduïdes, representades per entre 1 i 3 motius, es diferencien motius ovals, en forma de V, de U, d'Y i de T, maniformes, tectiformes, etc. (Fig. 40 i 41) Caldria destacar la presència d'un motiu en ziga-zaga, no inclòs pels autors dintre de la categoria de meandriformes. Es pot observar un angle de gir més marcat i angular que en altres manifestacions que sí són catalogades com meandriformes, en les que presenta una tendència corba (Fig. 39) (C.E.C. 1994; Hernández i Martí 2002).

Figura 39. Detall de La Sarga, Abric I, panell 2, motiu 22 (C.E.C. 1994: 22. Modificat)

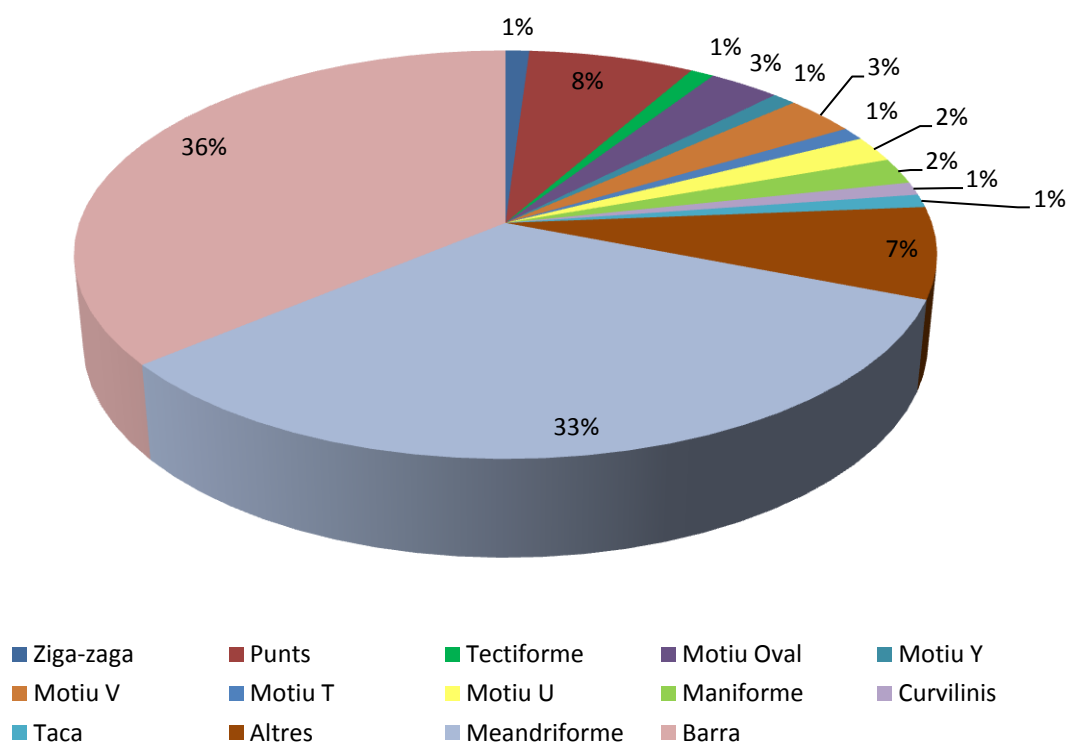

Figura 40. Relació entre les diferents representacions de motius geomètric d'Art Macroesquemàtic

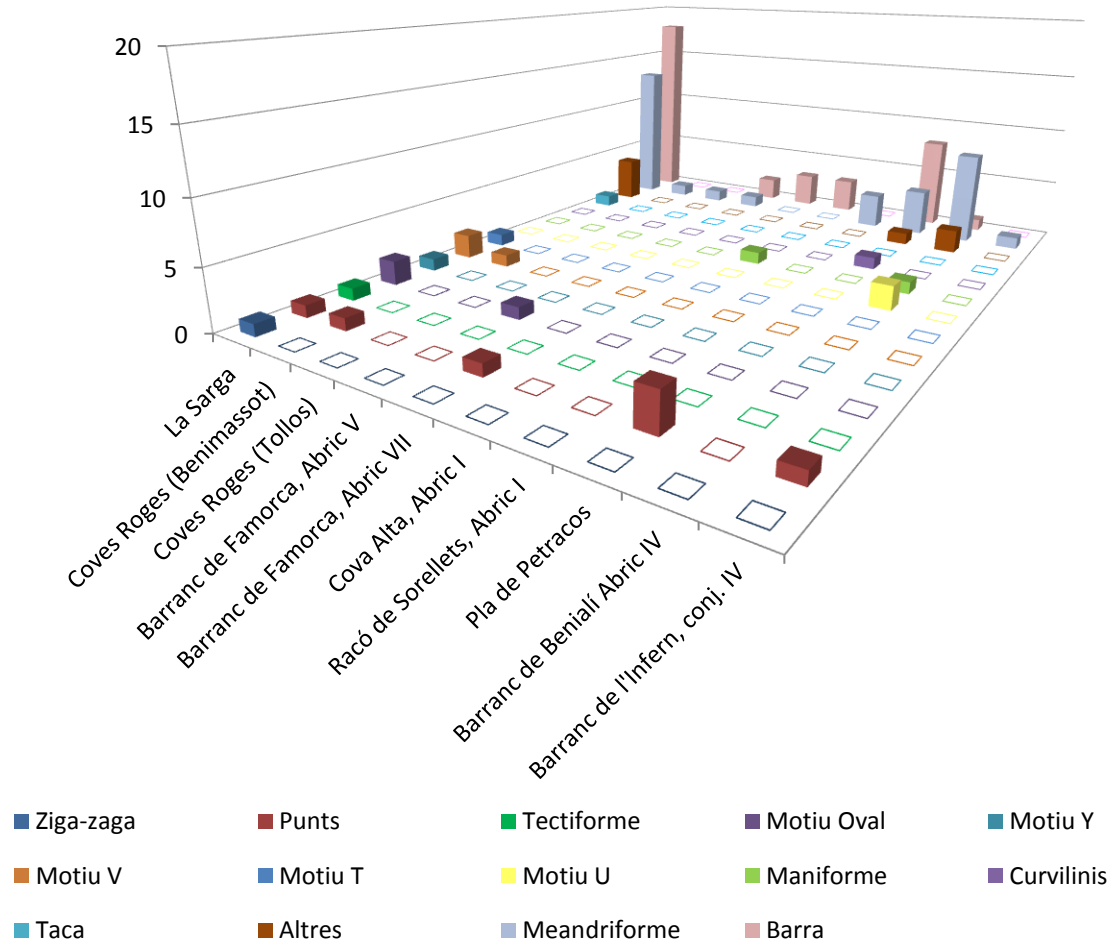

Figura 41. Presència de motius geomètrics d'Art Macroesquemàtic als diferents jaciments

Algunes de les característiques més destacades dels motius geomètrics són (C.E.C. 1994; Hernández i Martí 2002):

- Representacions en forma de ziga-zaga sinuós (meandriformes) (Fig. 42).
- De desenvolupament habitualment vertical, tot i que excepcionalment s'han trobat representats en horitzontal (Abric II de La Sarga).
- Les figures finalitzen sovint en cercles o en traços curts, similars als dits dels orants.
- Altres motius representats són les línies, barres, punts, curvilinis, motius ovals, motius en Y, motius en T, etc.
- En alguns casos, aquestes representacions meandriformes, sobretot les de tendència vertical, s'interpreten com a brots i plantes de cultiu (blat i altres cereals).

- En el cas concret de l'orant de l'Abric V de Pla de Petracos, segons ens van informar al Museu d'Art Macroesquemàtic de Castell de Castells, s'interpreten com símbols de protecció (com. oral de Trinidad Mas).

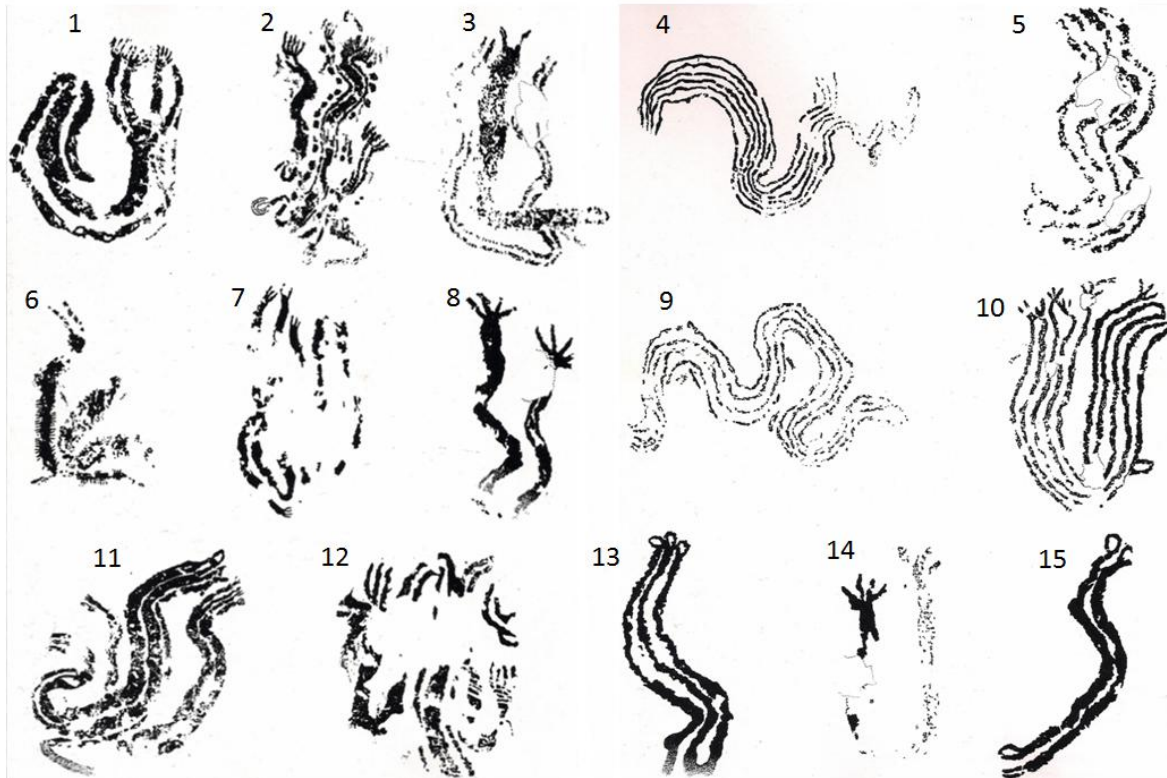

Figura 42. Calcs de serpentiformes i un motiu en U (42.14) d'Art Macroesquemàtic. (C.E.C. 1994: 80,84)

42.1: Barranc de la Famorca; 42.2: Pla de Petracos; 42.3: Barranc de la Famorca; 42.4: La Sarga; 42.5: La Sarga; 42.6: Barranc de la Famorca; 42.7: Racó de Sorellets; 42.8: Barranc de Benialí; 42.9: La Sarga; 42.10: La Sarga; 42.11: Coves Roges de Tollos; 42.12: La Sarga; 42.13: Pla de Petracos; 42.14: Barranc de Benialí; 42.15: Pla de Petracos

2.6. Cronologia

Durant la revisió del material arqueològic d'excavacions antigues de la Cova de l'Or (Beniarrés) i dels vestigis recuperats en intervencions arqueològiques contemporànies pel Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València, es van identificar motius incisos als vasos i fragments de ceràmica impresa cardial que mostraven paral·lels amb diferents figures d'Art Esquemàtic, Art Llevantí i Art Macroesquemàtic. Es diferencien zoomorfs (cérvols esquemàtics; un càprid, bòvid i cérvol llevantins), motius vegetals

(arbres llevantins) i antropomorfs (en posició orant, associats a l'Art Macroesquemàtic) (Fig. 43) (Menéndez *et al.* 2009; C.E.C. 1994).

Mitjançant l'analogia formal amb els motius decoratius d'aquestes ceràmiques cardials, donat que les peces es van recuperar en un nivell arqueològic datat, els investigadors han pogut establir una cronologia acotada per la realització de les pintures macroesquemàtiques, associant-les al Neolític Antic o Cardial (Menéndez *et al.* 2009; C.E.C. 1994).

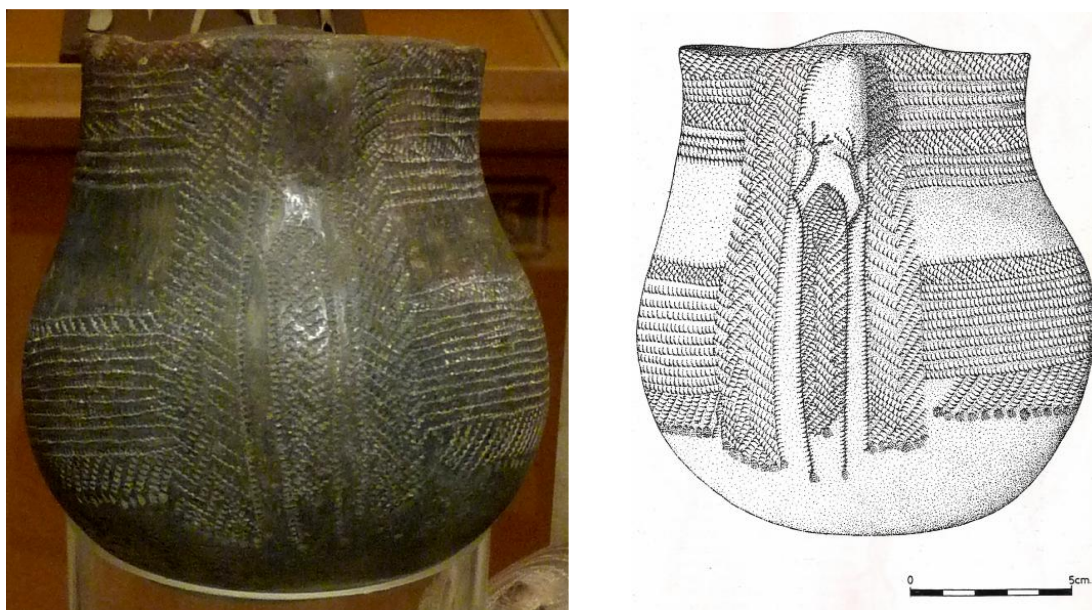

Figura 43. Fotografia i calc del vas ceràmic amb decoració impresa cardinal, que representa un antropomorf associat per paral·lelisme amb motius macroesquemàtics (Fotografia de l'autor; calc: C.E.C. 1994: 87).

En dos casos concrets, els motius d'Art Llevantí es superposen a motius d'Art Macroesquemàtic. Aquestes superposicions indiquen una cronologia relativa entre els diferents motius d'un mateix panell. Es localitzen al panell 2 de l'Abric I de la Sarga, on uns cérvols i punts llevantins estan per sobre d'un orant i de motius geomètrics macroesquemàtics (superposició directa) (Fig. 44), i al panell 2 de l'Abric IV del Barranc de Benialí. En aquests darrer cas, les pintures llevantines s'han realitzat, en part, en el descrostament d'una figura macroesquemàtica (superposició indirecta) (Fig. 45). Per tant, es pot afirmar que, com a mínim en aquests dos casos, les figures macroesquemàtiques són anteriors a les llevantines (Hernández 2003 i 2005; Menéndez *et al.* 2009).

Figura 44. Fotografia i calc de la Sarga, Abric I, panell 2. Al calc es diferencien, en color rosa, motius llevantins, i en negre, motius macroesquemàtics (Fotografia de l'autor; calc: C.E.C. 1994: 22).

Figura 45. Fotografia i calc del Barranc de Benialí, Abric IV, panell 2. Al calc es diferencien, en color rosa, motius llevantins, i en color negre, motius macroesquemàtics (Fotografia del Blog Terra de Somnis II; calc: C.E.C. 1994: 66).

En els casos on no hi ha superposició, directa o indirecta, els mecanismes de composició dels abrics amb motius macroesquemàtics i llevantins i/o esquemàtics indiquen també una cronologia relativa. Els motius macroesquemàtics ocupen les posicions centrals de l'espai i la resta de manifestacions es distribueixen al seu voltant, en els espais que queden als marges (Fig. 46). Per tant, en els abrics amb diversos estils representats, les pintures macroesquemàtiques serien les més antigues, ja que ocupen les posicions més destacades (Hernández 2003: 45; Fairén i Guerra 2005: 90)

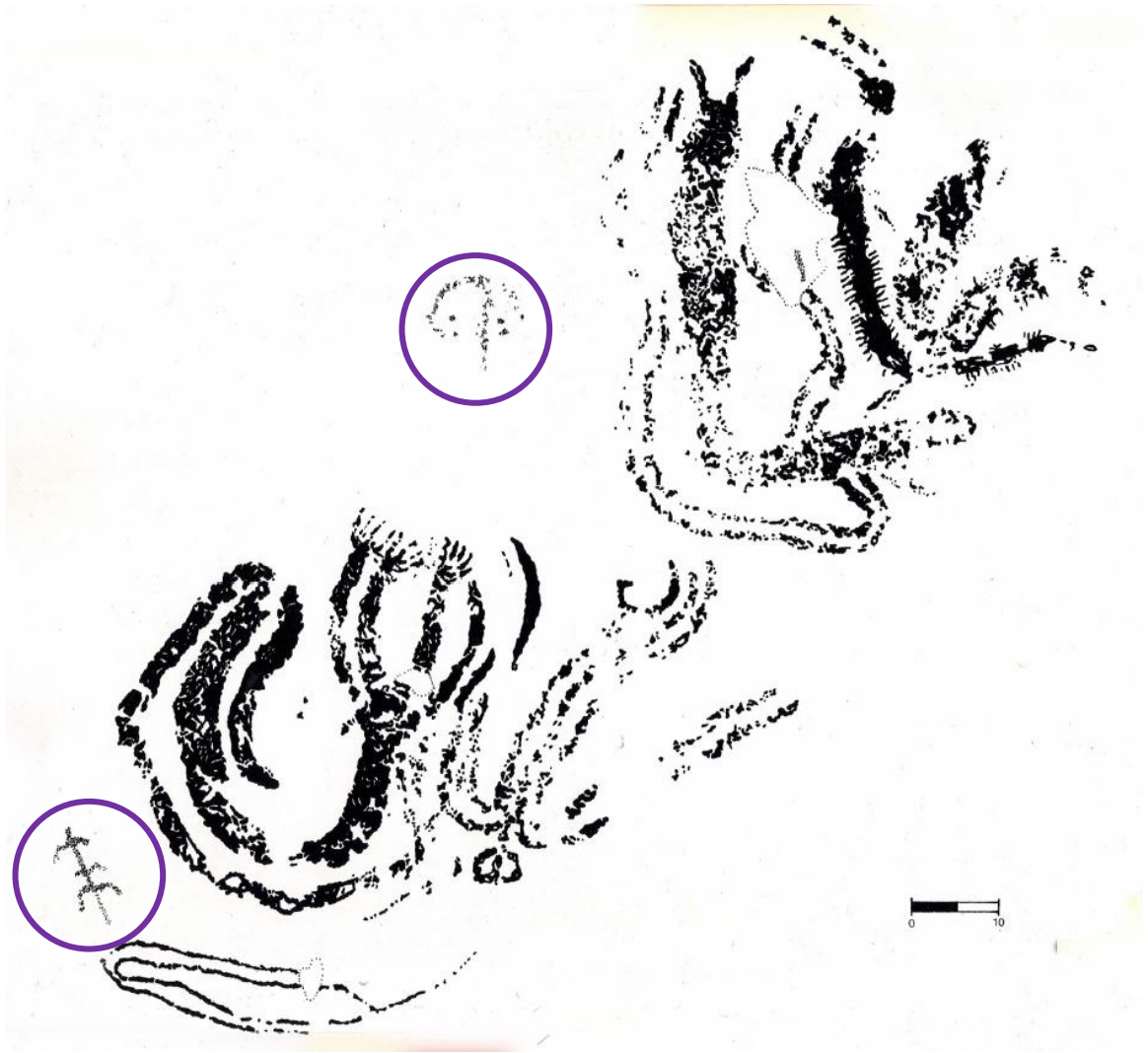

Figura 46. Calc del Barranc de Famorca, Abric V. Els motius d'Art Esquemàtic es senyalen amb un cercle lila (calc: C.E.C. 1994: 40. Modificat).

3. Contextualització arqueològica de l'Art Macroesquemàtic: la ceràmica cardial

Tal i com hem puntualitzat anteriorment, la ceràmica impresa cardial, amb motius característics similars a l'Art Macroesquemàtic, ha permès una aproximació cronològica en la datació del moment de realització de les pintures rupestres. És per aquest motiu que considerem necessari fer una aproximació a aquest tipus de ceràmica, la contextualització geogràfica dels jaciments més destacats (en relació amb l'Art Macroesquemàtic) i les temàtiques representades més significatives. Durant la realització d'aquest treball, hem observat que els autors inclouen algunes peces de referència de ceràmica impresa amb pinta o gradina. Si bé ens centrarem en la ceràmica cardial, que és la més destacada a les publicacions, cal considerar que aquesta nova dada afecta al ventall cronològic en que s'haurien realitzat les pintures, ampliant la seva possible cronologia.

Les pràctiques de modelatge del fang daten del Paleolític superior, en processos constructius o per a la realització de figuretes, però l'olleria com a tècnica de fabricació de recipients ceràmics es considera una pràctica del Neolític, originària del Pròxim Orient (Martí i Juan 1987: 40). La utilització de la ceràmica per elaborar recipients per l'emmagatzematge es dona en estadis avançats del desenvolupament neolític; possiblement aquesta tardança sigui deguda a la dificultat de controlar la temperatura del foc durant la cocció de la peça (Martí i Juan 1987).

La ceràmica cardial es va identificar per primera vegada a la Península Ibèrica per Colominas l'any 1925 a les coves de Montserrat, i se la va anomenar ceràmica montserratina. Aquell mateix any, Camilo Visedo va estudiar el material ceràmic de la Cova de la Sarsa, identificant el mateix tipus de decoració impresa. Es va situar dintre del context de la ceràmica impresa del Neolític Mediterrani, amb una cronologia associada al Neolític Antic. La seva homogeneïtat decorativa va donar consistència a la teoria difusionista clàssica. Al llarg del segle XX, la ceràmica cardial ha suposat una referència per establir perioditzacions i grups culturals (Moral i Cebrià 2006).

En el cas concret de les terres valencianes, donat que és on es troben els jaciments amb les peces ceràmiques que descriurem a continuació, no es documenta una evolució en el procés de fabricació de la ceràmica: s'executa amb una tècnica ben desenvolupada des dels inicis del V mil·lenni aC (Martí i Juan 1987: 41).

3.1. Definició de la ceràmica cardial

La ceràmica impresa cardial fa referència als recipients ceràmics decorats mitjançant la impressió del bivalve *Cardium edule*⁵, abundant a la Mar Mediterrània. La tipologia de les ceràmiques és de base rodona, semiesfèrica, amb nanses molt petites o prominències als costats per tal de poder-les agafar. La decoració presenta una gran varietat de motius: geomètrics, simbòlics i figurats (Martí i Juan 1987; Santacana *et al.* 1991; Moral i Cebrià 2006).

La decoració cardial es realitza abans de la cocció, amb la pasta tova, mitjançant l'aplicació per pressió de les diverses parts (vora, àpex, dors) de la petxina *Cardium edule*. En assecat-se, conserva les marques d'aquesta característica decoració. Es considera la pràctica decorativa més estesa entre la ceràmica impresa mediterrània, molt destacada en els jaciments valencians (Martí i Juan 1987; Santacana *et al.* 1991).

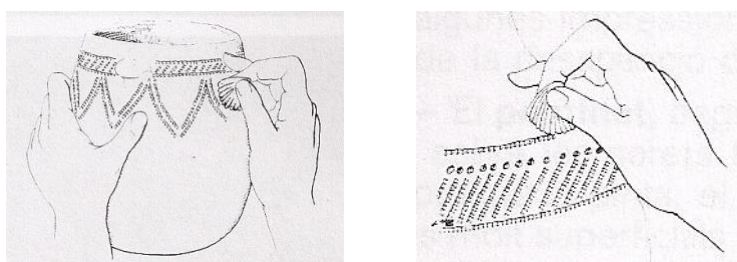

Figura 47. Imatges que representen el procés de decoració de la ceràmica impresa cardial (Martí i Juan 1987: 43,48).

3.2. Contextualització geogràfica i arqueològica

Com s'ha senyalat anteriorment, la ceràmica impresa cardial es localitza en jaciments en diferents zones de la Península Ibèrica, sent una de les pràctiques decoratives ceràmiques més estesa del Neolític Antic. A continuació oferirem una aproximació geogràfica i arqueològica d'aquells jaciments que, segons els autors, presenten una relació més destacada entre els motius representats a les peces ceràmiques i l'Art Macroesquemàtic.

Destaquen, com a representatius per les temàtiques dels vestigis ceràmics, els jaciments de la Cova de l'Or (Beniarrés), la Cova de la Sarsa (Bocairent) i l'Abric de la Falguera (Alcoi). Aquests tres jaciments s'ubiquen en espais propers als jaciments d'Art Macroesquemàtic (Fig. 48) (Martí i Juan 1987; Hernández i Martí 2002; Hernández 2003: 42).

⁵ Nota de l'autor: en algunes publicacions (Moral i Cebrià 2006), el nom del bivalve apareix com *Cerastoderma edule*. Ambdós denominacions són correctes i fan referència a la mateixa espècie.

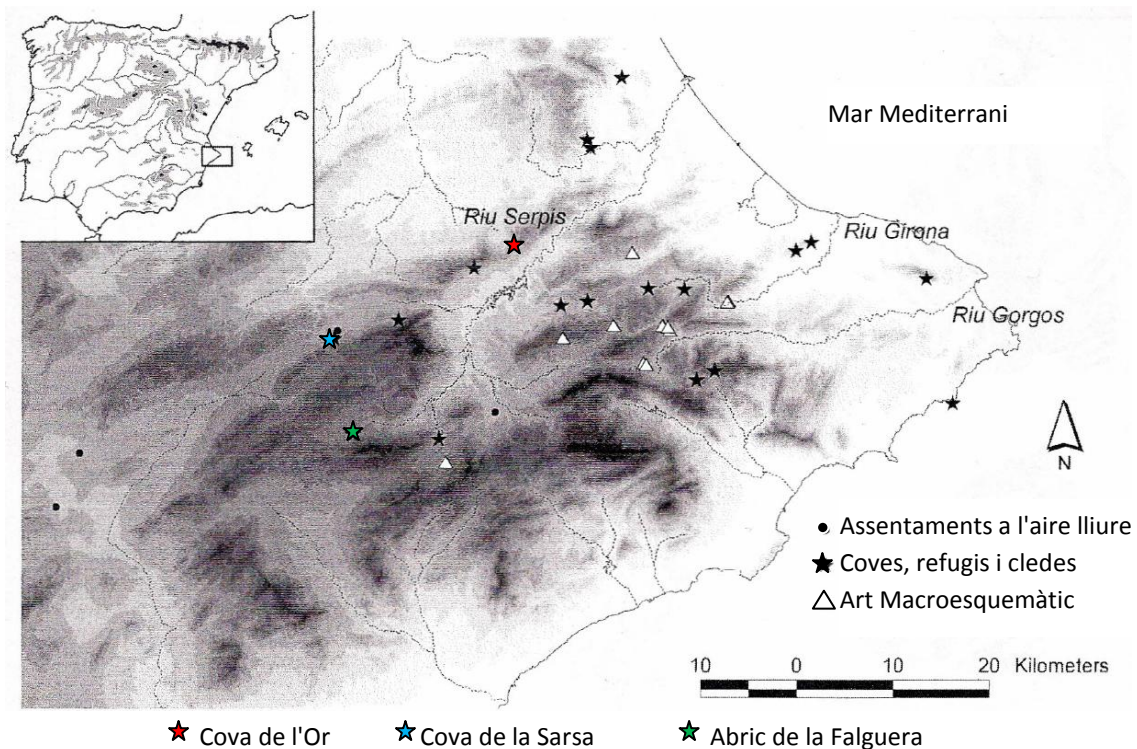

Figura 48. Distribució dels abrics amb Art Macroesquemàtic en relació amb el poblament durant el Neolític Antic. Es destaca la localització dels jaciments amb art moble associat a l'Art Esquemàtic o l'Art Macroesquemàtic (Fairén i Guerra 2005: 90. Modificada).

Per tal d'unificar la descripció cronològica de cadascun dels jaciments, els hem emmarcat dintre de la seqüència Neolítica regional proposada pels autors, en la que es diferencien tres fases de Neolític I (ca. 5600-4500 cal. BC), corresponent a l'establiment de les primeres comunitats agricultores-ramaderes; dues fases de Neolític II (ca. 4500-2800 cal. BC), caracteritzat per la consolidació al territori d'aquestes comunitats, i l'Horitzó Campaniforme (2800-2600 cal BC), identificada com la fase final del desenvolupament dels grups neolítics. El Neolític IA es caracteritza pel predomini de ceràmica impresa cardial, el Neolític IB per la presència de ceràmiques amb decoracions incises i impreses no cardials, i el Neolític IC destaca per una notable presència de ceràmiques pentinades. El Neolític IIA es caracteritza per les ceràmiques amb decoració esgrafiada, i el Neolític IIB destaca per l'alta presència de ceràmiques llises i les peces ceràmiques obertes (Hernández i Segura 2002: 174; García *et al.* 2011: 116).

3.2.1. Cova de l'Or (Beniarrés)

La Cova de l'Or es localitza al terme municipal de Beniarrés, a Alacant, concretament a la vessant meridional de la serra de Benicadell, a 650 msnm. La posició de l'entrada, al Sudoest, permet un control de la vall de Perpuxent, per la que circula el riu Serpis. Es localitza a les coordenades geogràfiques: longitud 00°21'20.70"W - latitud 38°50'46.50"N (Santacana *et al.* 1991; Martí 2011).

Figura 49. Planta de la Cova de l'Or, amb la ubicació dels diferents sectors i l'actuació realitzada pel Centre Excursionista d'Alcoi (García et al. 2011: 74)

Dins la cova (Fig. 49) hi ha una gran sala d'uns 24 per 8 metres, en sentit SO-NE, l'interior de la qual es troba compartimentat de manera natural per grans blocs i colades estalagmítiques. La cova es conforma per un passadís que s'amplia abans d'arribar a la gran sala. La llum solar arriba a il·luminar la meitat de la cavitat, deixant la zona més

interna a les fosques. A l'interior de la gran sala s'han documentat diverses llars de foc. El terra presenta una pendent lleugera cap a l'interior de la cavitat, i el sediment arqueològic presenta una potència variable, fins els 2 m en alguns indrets (Santacana *et al.* 1991; Martí 2011).

Durant les diferents excavacions arqueològiques s'ha recuperat material arqueològic variat, entre el que destaquen elements de prestigi, indústria òssia, macroutillatge i ceràmiques. El conjunt ceràmic presenta tipologies diverses i molt variades decoracions, realitzades mitjançant la impressió i la incisió amb diferents estris, afegits plàstics i la utilització de colorant omplint les decoracions en alguns casos. Sovint es combinaven diferents tècniques decoratives en una mateixa peça. Existeixen indicis de que a la Cova de l'Or es molia ocre, preparant-lo per a la seva utilització com a pigment de les pintures. Els recipients realitzats de forma més acurada i perfeccionista, amb la pasta amb menys impureses, corresponen a peces de ceràmica impresa cardial (Martí i Juan 1987; García *et al.* 2011)

La Cova de l'Or esdevingué un jaciment de referència clau per entendre el Neolític valencià, cronològicament emmarcat dintre del Neolític Antic o Cardial. Les darreres datacions absolutes (realitzades sobre diversos cereals d'ordi i blat carbonitzats, així com a mostres de fauna) confirmen la cronologia de meitat del VI mil·lenni aC pels inicis del Neolític, moment en que comença l'ocupació de la cova juntament amb l'aparició del cultiu dels cereals, els primers animals domesticats i la ceràmica, fins un moment indeterminat del V mil·lenni aC, on serà ocupada de manera esporàdica. Així, s'estableixen ocupacions durant les 3 fases del Neolític I, les dues del Neolític II i l'Horitzó Campaniforme (Martí i Juan 1987; Santacana *et al.* 1991; Hernández i Segura 2002: 174; ; García *et al.* 2011; Martí 2011: 184).

Ref. Lab.	Nivel	Fecha BP	Muestra	Cal. AC 1 σ	Cal. AC 2 σ
Beta-298124	IV	6290 \pm 40	<i>Triticum aestivum-durum</i>	5309 - 5225	5367 - 5085
OxA-10191	V	6275 \pm 70	<i>Triticum aestivum-durum</i>	5326 - 5079	5464 - 5046
Beta-298125	V	6340 \pm 40	<i>Triticum aestivum-durum</i>	5370 - 5230	5465 - 5219
Beta-298126	VI	6200 \pm 40	<i>Triticum aestivum-durum</i>	5218 - 5068	5296 - 5045
H-1754/1208	-	6265 \pm 75	cereal (agregado)	5321 - 5078	5463 - 5018
OxA-10192	VI	6310 \pm 70	<i>Triticum aestivum-durum</i>	5366 - 5216	5469 - 5075
UCI-AMS66316	VI	6475 \pm 25	<i>Ovis aries</i>	5480 - 5383	5484 - 5374
KN-51	-	6510 \pm 160	cereal (agregado)	5616 - 5324	5768 - 5075

Figura 50. Taula amb les datacions de la Cova de l'Or (Martí 2011: 186)

3.2.2. Cova de la Sarsa (Bocairent)

La Cova de la Sarsa es localitza a la vessant Nord de la Serra de Mariola, a la partida de Mossén Gregori, al terme municipal de Bocairent (València), a uns 8 km de distancia de la població. Es situa a 859 msnm (Pérez 1999).

El jaciment es troba en la intersecció entre dues valls, la vall del riu d'Agres (que desemboca al riu Serpis) i la del riu Clariano. Des d'aquesta intersecció es desenvolupa l'eix Bocairent-Beneixama-Villena, un ampli corredor d'uns 40 km de llarg (Pérez 1999). Per tant, la seva localització li ofereix una posició estratègica pel control de les vies de comunicació i del territori.

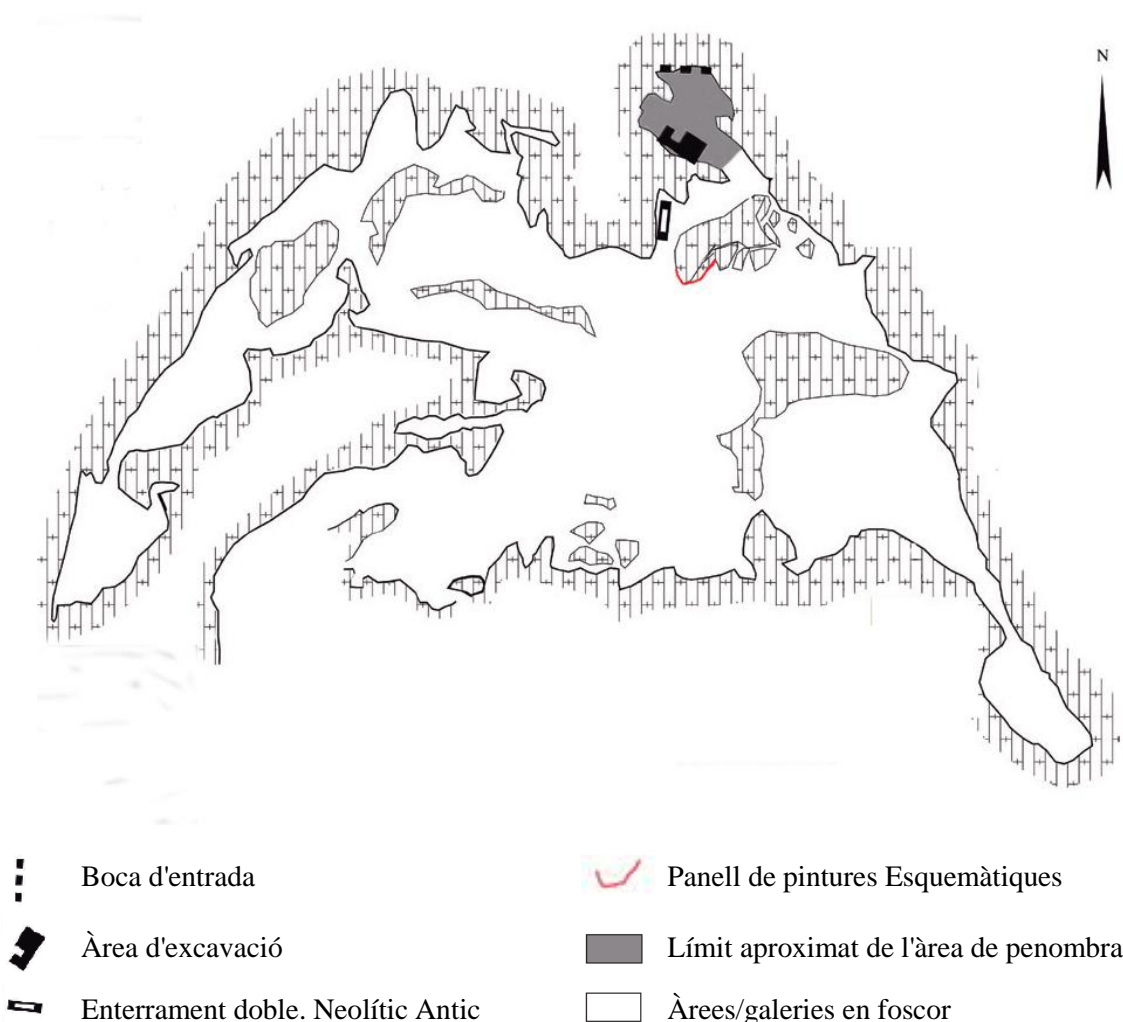

Figura 51. Planta de la Cova de la Sarsa. S'indica la localització del plafó decorat amb motius esquemàtics, l'esquerda on es van localitzar els enterraments del Neolític antic i les zones de penombra i obscuritat (López-Montalvo et al. 2013: 188).

L'entrada del jaciment es troba cap la meitat de la vessant de la muntanya. És una cavitat càrstica, amb una entrada trapezoïdal de 2 m d'alt i 4.5 m d'ample orientada al Nord, des de la qual es poden veure les dues valls abans esmentades. L'entrada dóna accés a un vestíbul allargat de 12 m de longitud, 7 m d'ample i 3 m d'alt, a través del qual s'accedeix a la complexa xarxa de galeries que conforma la cova (Fig. 51) (Pérez 1999; García i López-Montalvo 2011).

Al jaciment de la Cova de la Sarsa s'ha recuperat un conjunt de vestigis variat, que inclou, entre d'altres, indústria lítica i òssia, elements de guarniment i l'enterrament de, com a mínim, set individus amb aixovar, inhumació que data del Neolític Antic (Martí i Juan 1987: 37). En les darreres intervencions s'ha identificat dins la cavitat un panell amb motius d'Art Esquemàtic (Martí i Juan 1987; Pérez 1999; García i López-Montalvo 2011).

De tot aquest material arqueològic, destaca el conjunt ceràmic del jaciment, tant per la seva variada tipologia de formes, com per la seva decoració amb representacions figurades adscrites al conjunt artístic-simbòlic de l'Art Esquemàtic i Macroesquemàtic. Es diferencien "olles globulars, vasos amb el coll marcat, contenidors mitjans i grans, ampolletes, cullerots i microgots" (García i López-Montalvo 2011: 232). Entre les tècniques decoratives, s'identifica la impressió i la incisió amb diferents objectes, la decoració amb afegits plàstics i la utilització de colorant omplint les decoracions. Alguns dels vasos amb decoració impresa cardinal contenien restes de colorant vermell (Pérez 1999; García i López-Montalvo 2011).

El material arqueològic presenta vestigis ceràmics associats a les tres fases del Neolític I (5600-4500 cal aC) i al Neolític IIA (4500-3900 cal aC). Aquesta informació, juntament amb la proporcionada per les datacions radiocarbòniques, estableixen que les ocupacions de la Cova de la Sarsa es van efectuar des del 5450-5400 cal aC fins el 4900 cal aC, quan el jaciment passa a ser ocupat de forma esporàdica. Es documenten també vestigis de l'Edat del Bronze, d'època Ibèrica i d'època Moderna (García i López-Montalvo 2011: 234; Hernández i Segura 2002: 174).

3.2.3. Abric de la Falguera (Alcoi)

L'Abric de la Falguera⁶ es localitza al Barranc de les Coves, al terme municipal d'Alcoi (Alacant), pel que circula el riu Serpis en el seu pas per la Serra Mariola. Aquesta zona forma part actualment del Parc Natural del Carrascal de la Font Roja. Es situa a 825 msnm (García i Aura *coord.* 2006).

L'Abric de la Falguera és una cavitat rocosa, localitzada a la meitat de la vessant muntanyenca, amb la boca orientada a l'Oest, de 16 m de longitud màxima i 6 m d'amplada màxima (Fig. 52). Aquesta posició li permet un control visual de la muntanya i de la vall de Barxell-Polop (García i Aura *coord.* 2006: 96).

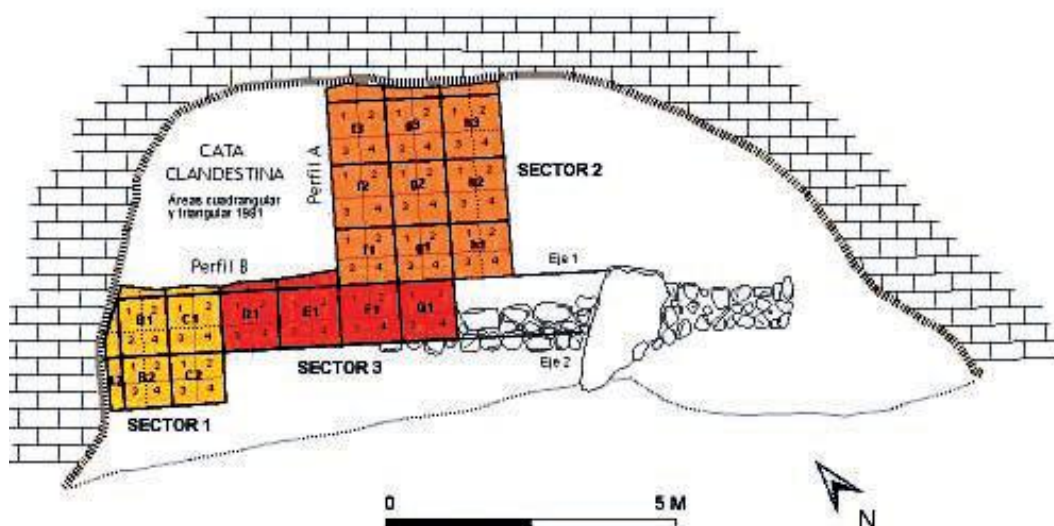

Figura 52. Planta de l'Abric de la Falguera, amb la ubicació dels diferents sectors (García i Aura *coord.* 2006: 96)

La incidència de la llum solar al jaciment està condicionada per la seva ubicació, a la part més estreta del barranc, que limita les hores de claror al migdia, mantenint uns nivells alts d'humitat (García i Aura *coord.* 2006: 91). Al jaciment es documenta circulació d'aigua estacional i una escorrentia, que condiciona la pendent del sediment (García i Aura *coord.* 2006: 92).

S'hi ha documentat algunes llars de foc als nivells mesolítics i neolític, així com altres de cronologia contemporània als nivells superficials, ja que el jaciment s'ha fet servir com refugi pastoral. També s'han documentat fosses, una de les quals funcionava com a sitja.

⁶ Nota de l'autor: en algunes publicacions (Hernández 2002), s'anomena al jaciment Abric de la Falguera.

Entre el conjunt de material arqueològic recuperat es diferencia, en nivells mesolítics, indústria lítica, entre la que destaquen els geomètrics, i restes faunístiques, i en nivells neolítics, ceràmica corresponent al Neolític I respecte la seqüència regional, elements d'ornamentació i indústria òssia (García i Aura *coord.* 2006). Entre les ceràmiques del jaciment, destaca un fragment de ceràmica cardial amb un antropomorf.

Juntament amb les dades proporcionades pel material recuperat en estrats arqueològics, la cronologia de l'Abric de la Falguera també s'ha determinat mitjançant les datacions radiocarbòniques efectuades a vegetals carbonitzats i restes de fauna, emmarcant els moments d'ocupació de l'abric entre mitjans del VII mil·lenni aC i mitjans del III mil·lenni aC (García i Aura *coord.* 2006: 115). Per tant, es determina Mesolític Recent (6445-5600 cal aC), les tres fases diferenciades de Neolític I (5600-4500 cal aC) i les dues del Neolític II (4500-2800 cal aC), Horitzó Campaniforme, Edat del Bronze i Època Contemporània (García i Aura *coord.* 2006: 104; Hernández i Segura 2002: 174).

LAB.	FECHA BP	PROCEDENCIA	FASE	MATERIAL	N.º	MÉTODO	1	2
AA-2295	7410±70	II (1981)	VIII	Semilla olea	S	AMS	6383-6218	6415-6089
AA-59519	7526±44	UE3151	VIII	Bractea piña	S	AMS	6439-6266	6455-6248
BETA-171910	7280±40	UE3201	VII (hogar)	Pinus halepensis	S	AMS	6212-6077	6222-6030
BETA-142289	6510±80	UE2051b	VI	Triticum monococcum	S	AMS	5598-5371	5616-5320
AA-60625	5833±65	UE3117	VI	Capra pyrenaica	S	AMS	4776-4602	4844-4504
AA-60627	5655±54	UE2041C	VI	Ovis/aries	S	AMS	4546-4372	4667-4357
AA-60626	4388±53	UE2031D	V	Ovis/capra	S	AMS	3088-2917	3326-2892
AA-59518	4140±120	UE2031	V	Triticum monococcum	S	AMS	2878-2579	3017-2350

Figura 53. Taula amb les datacions de l'Abric de la Falguera (García i Aura *coord.* 2006: 115)

3.3. Ceràmiques cardials amb paral·lels amb l'Art Macroesquemàtic

Entre les representacions en art moble similars a l'Art Macroesquemàtic, la figura més representativa, la de l'orant, es va localitzar inicialment en les ceràmiques cardials de la Cova de l'Or. Posteriorment, s'han identificat aquestes representacions en les ceràmiques amb pinta o gradina de la Cova de la Sarsa. Les representacions d'altres tipus d'antropomorfs, en forma de X o de doble Y, s'han localitzat a la ceràmica de la Cova de l'Or, la Sarsa i la Falguera, tot i que en escàs nombre. Cal tenir present que aquesta darrera tipologia d'antropomorfs està associada tant a l'Art Esquemàtic com a l'Art Macroesquemàtic (Hernández i Hernández 2013; García i López-Montalvo 2011).

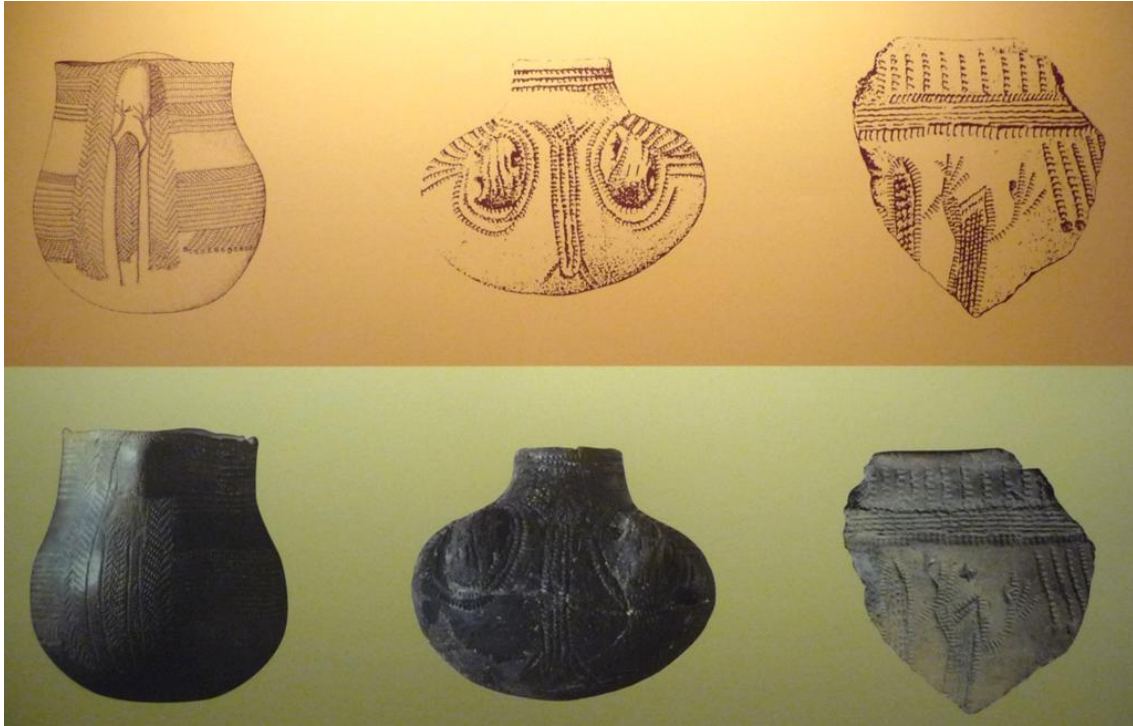

Figura 54. Calcs i fotografies de ceràmiques cardials de la Cova de l'Or (Museu d'Art Macroescuemàtic de Castell de Castells)

Els objectes concrets d'aquest cas d'estudi són les ceràmiques cardials impreses amb motius antropomorfs localitzades a la Cova de l'Or, la Cova de la Sarsa i l'Abric de la Falguera. Aquestes peces presenten un paral·lelisme important amb la tipologia de les figures antropomorfs macroescuemàtiques dels jaciments alacantins amb aquest tipus d'art (Pla de Petracos, La Sarga, Vall de Laguar...).

3.4. Temàtiques representades

Igual que succeeix amb les pintures parietals d'Art Macroescuemàtic, entre les representacions de la ceràmica cardinal es diferencien figures antropomorfs i motius geomètrics. Descriurem les temàtiques en base a la mateixa classificació proposada anteriorment per les pintures, establint les diferències oportunes.

S'ha de tenir en compte que les representacions d'art mòbil i d'art rupestre presenten algunes variacions, condicionades pel suport i els estris emprats per realitzar els motius.

3.4.1. Antropomorfs

La classificació dels antropomorfs, en el cas ceràmic, es limita a orant i en forma d'X o doble Y. Acostumen a ocupar la posició central dels vasos (Fig. 55) (García i Aura *coord.* 2006: 212). En ocasions, els antropomorfs apareixen "delimitats per bandes verticals" (Hernández 2003: 52).

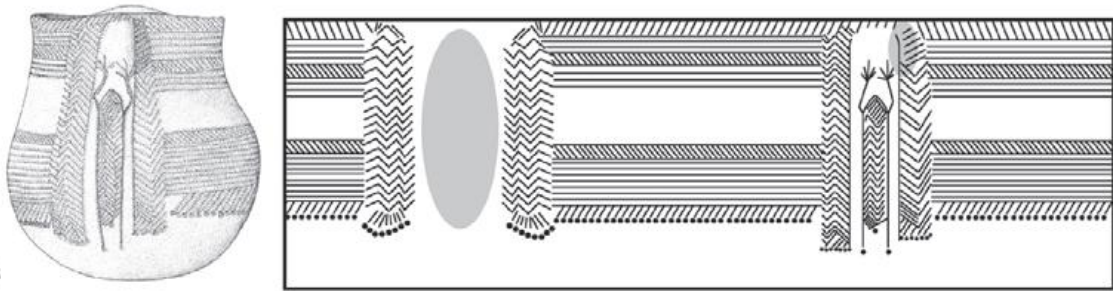

Figura 55. Vas ceràmic de la Cova de l'Or (García et al. 2011: 124)

3.4.1.1. Antropomorfs orants

A les decoracions impreses de la ceràmica cardial es poden identificar figures d'**antropomorfs orants**. Aquesta representació presenta clares similituds formals amb les figures orants d'Art Macroesquemàtic ((Martí *et al.* 1987; Hernández 2003; García i López-Montalvo 2011).

- **L'antropomorf** es troba en posició frontal.
 - El **cap** es representa entre els braços, de forma circular o triangular, com la continuació del cos.
 - El **tronc** acostuma a ser una barra ampla vertical. En ocasions s'indica el sexe de l'antropomorf mitjançant l'àpex del *Cardium edule*, interpretant-lo com femení (Fig. 56).
 - Els **braços** estan sempre aixecats. En ocasions s'indiquen també els dits (Fig. 57).
- Recordem que la posició dels braços alçats és la més significativa en aquestes figures.
- Les **comes** es representen en posició descendent. En ocasions es diferencia el peu mitjançant la impressió de l'àpex de *Cardium edule*.

Figura 56. A l'esquerra, detall d'un vas ceràmic de la Cova de l'Or. A la dreta, detall d'un fragment de ceràmica cardial de la Cova de la Sarsa. En ambdues peces es marca el sexe de la figura mitjançant la impressió de l'àpex de *Cardium edule* (García et al. 2011: 72; García i López-Montalvo 2011:232. Modificades).

Figura 57. Fragments de ceràmica cardial (esquerra) i de ceràmica impresa amb pintura o gradina (dreta) de la Cova de la Sarsa. En el fragment cardial s'observa una barra gruixuda de la que arrenca una més fina, formant un angle ascendent a la zona fracturada, similar al motiu del fragment de la dreta (García i López-Montalvo 2011:232; Bernabeu et al. 2011: portada. Modificades).

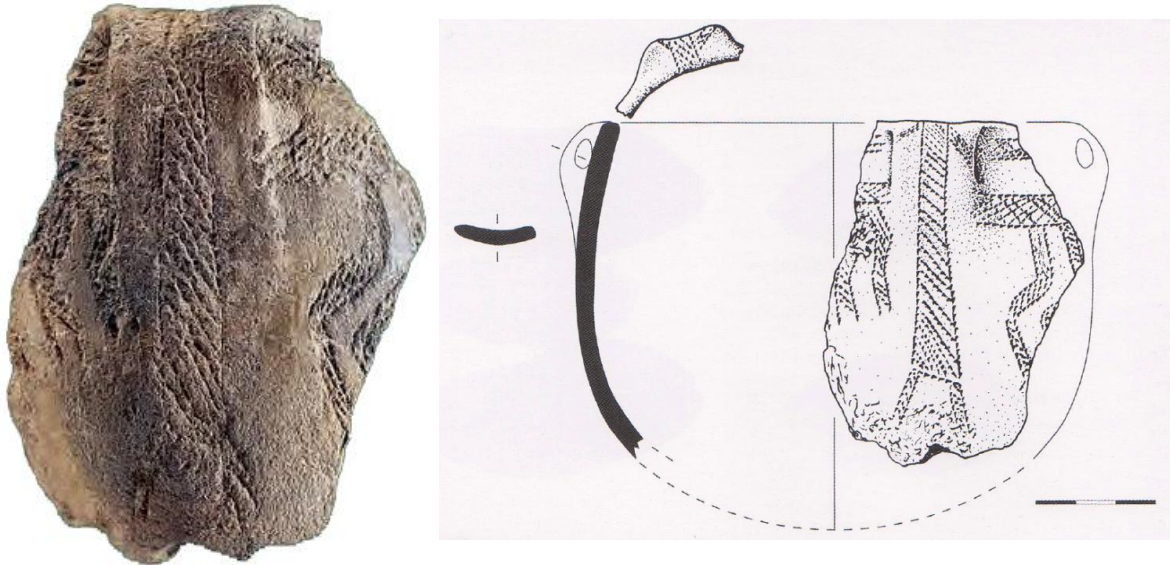

Figura 58. Fotografia i calc d'un fragment de ceràmica impresa amb pinta o gradina de l'Abric de la Falguera (García i Aura coord. 2006: 212, 213. Modificades)

3.4.1.2. Antropomorfs en forma de Y, X o doble Y

En altres produccions ceràmiques s'observen antropomorfs formats per **motius en X (o doble Y) i Y**, amb unes característiques formals paral·lelitzables també amb l'Art Esquemàtic (Martí *et al.* 1987, Hernández i Segura 2002, Hernández 2003):

- El **cap** es representa com un allargament del cos a la part superior de la figura, entre els "braços", executats amb tècnica macroesquemàtica. El cap pot no estar representat.

- Els **cos** està format per una barra vertical, de la qual sorgeixen dos perllongacions de la part superior de la mateixa, a mode de braços, similar a la forma d'una Y.

- Els **braços i cames** es representen com les aspes de la X.

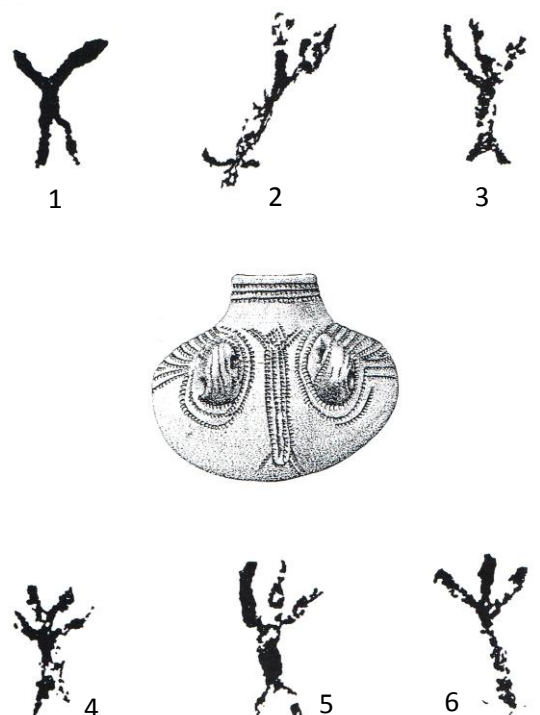

Figura 59. Ceràmica cardial de la Cova de l'Or i motius d'Art Macroesquemàtic del Barranc de Benialí, Abric IV (1, 3-6) i de Pla de Petracos, Abric VIII (2) (Hernández 2003: 53)

3.4.2. Motius geomètrics

Els **motius geomètrics** són presents en les decoracions ceràmiques, de forma exclusiva o acompanyant motius antropomorfs (Hernández i Segura 2002; Hernández 2003; García i López-Montalvo 2011).

- Abunden les representacions en forma de ziga-zaga
- Es representen motius diversos, com línies, barres i punts
- S'observen motius no presents en l'art rupestre, com esteliformes i ramiformes, paral·lelitzables amb l'Art Esquemàtic (Hernández 2003: 45).
- Algunes figures finalitzen en punts, realitzats mitjançant la impressió de l'àpex de *Cardium edule*.
- En un cas concret de la Cova de la Sarsa, s'identifiquen decoracions en forma de creu. Aquesta s'ha relacionat també com quatre possibles antropomorfs (Fig. 60.7) (Hernández i Segura 2002: 161).

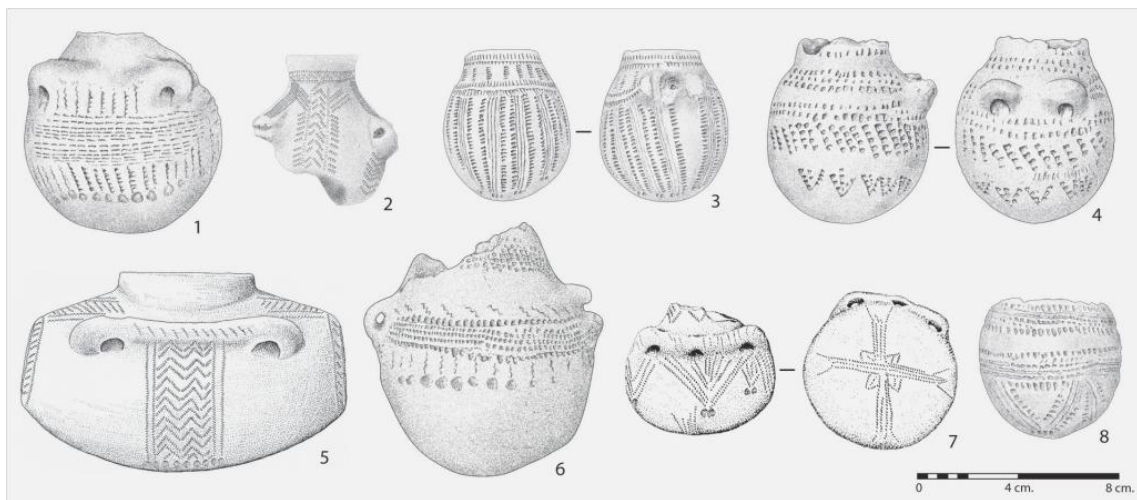

Figura 60. Ceràmica cardial de la Cova de la Sarsa (García i López 2011: 234)

Figura 61. Ceràmica cardial de la Cova de l'Or (García et al. 2011: 83-86. Modificada)

4. Interpretacions simbòliques de les manifestacions d'Art Macroesquemàtic

Les temàtiques representades a l'Art Macroesquemàtic han estat relacionades amb l'agricultura, i el seu paral·lelisme amb la ceràmica cardial fan que s'associïn aquestes manifestacions amb el Neolític, concretament, amb el Neolític Antic.

Arran aquesta relació cronològica hem volgut aprofundir en el canvi simbòlic que s'experimenta en el pas de caçadors-recolectors a agricultors-ramaders, de forma general, mitjançant la publicació de Jacques Cauvin *Naissance des divinités. Naissance de l'agriculture. La Révolution des symboles au Néolithique* (1997), centrada en el Neolític de Pròxim Orient i l'expansió neolítica pel mediterrani. Relacionarem les seves propostes amb les teories formulades per diferents autors envers les interpretacions simbòliques associades a les manifestacions d'Art Macroesquemàtic. Destaquen les aportacions de Mauro Hernández, Sara Fairén i Elisa Guerra, investigadors que han proposat diferents teories relacionades amb els simbolisme d'aquest horitzó artístic, més enllà de l'anàlisi formal de les pintures. També incloem les reflexions de Juan A. Roche ja que, tot i que les seves propostes no han tingut tanta difusió, hem considerat oportú valorar les diferents interpretacions proposades envers els simbolisme de l'Art Macroesquemàtic.

Tal i com assenyalen Fairén i Guerra (2005: 92), l'Art Macroesquemàtic es limita a una reduïda producció de motius, entre els que destaquen els geomètrics per sobre dels antropomorfs esquematitzats. No es representen conjunts narratius, ni es documenten escenes de la vida quotidiana excepte, potser, la figura femenina amb el bòvid de Pla de Petracos. Per tant, la càrrega simbòlica de les pintures és la seva única explicació, però, donada l'absència de dades directes envers el context social en que es van produir, possiblement mai no es pugui saber el significat real d'aquestes produccions artístiques.

4.1. Interpretacions proposades

4.1.1. Simbolisme espacial i territorial

Els autors Hernández (2004) i Fairén i Guerra (2005) proposen una diferenciació espacial en relació a la localització dels jaciments dintre del *territori macroesquemàtic* i als motius artístics representats en ells.

Els jaciments de Pla de Petracos, de Barranc de l'Infern i de La Sarga presenten un seguit de característiques comunes que els diferencia dels altres jaciments amb Art Macroesquemàtic: "una gran paret rocosa a mode d'amfiteatre natural" (Hernández 2004: 35), que afavoreix la difusió del so, amb un seguit d'abrics groguencs vermellosos que destaquen de manera natural sobre el gris de la roca. Aquests jaciments es localitzen a les zones exteriors del territori *cardial/macroesquemàtic* i són els únics on es documenten representacions de figures orants (Hernández 2004: 35). Aquest seguit de trets comuns indica que l'elecció dels espais on es realitzaven les pintures macroesquemàtiques no era a l'atzar, establint una relació entre els motius i la localització en el territori del jaciments.

Les autores Fairén i Guerra (2005) proposen un altre grup de jaciments destacats, en aquests cas, discriminant-los segons el grau de complexitat que presenten els plafons i la localització en punts de pas. Consideren que aquesta major complexitat es trobaria relacionada amb el volum de públic a qui està destinada la manifestació rupestre i, en base a aquesta proposta, indiquen que La Sarga, Pla de Petracos i Barranc de l'Infern podrien haver estat destinats a una major audiència, sent visitats amb més freqüència que la resta de conjunts. Posteriorment, en aquests abrics es van representar motius llevantins o esquemàtics, per tant, indiquen un ús continuat de l'espai, establint un paral·lelisme entre la ubicació de l'emplaçament i la seva importància (Fairén i Guerra 2005: 91, 92).

D'aquesta manera, s'estableixen dos grups de jaciments amb Art Macroesquemàtic: un primer grup format per aquells amb una composició de panells més complexa, amb motius antropomorfs d'Art Macroesquemàtic, presència d'altres estils artístics neolítics, grans mides i fàcil accessibilitat, que tindrien les funcions de marcadors del territori, on s'inclouen els jaciments del Barranc de Benialí, Barranc de l'Infern, Pla de Petracos, Barranc de Famorca i La Sarga. El segon grup presenta abrics amb una menor complexitat compositiva, on només es representen motius geomètrics d'Art Macroesquemàtic, d'accés difícil i d'abrics més petits, on s'inclouen els jaciments de Coves Roges de Benimassot, Coves Roges de Tollos, Cova Alta⁷ i Racó de Sorellets (Fairén i Guerra 2005: 91, 92).

⁷ Nota de l'autor: Cova Alta sí que presenta un motiu antropomorf.

4.1.2. Espais de culte i ritual

Per la seva quantitat i distribució de les pintures macroesquemàtiques, alguns jaciments han estat considerats pels autors com a santuaris neolítics, punts de reunió per practicar rituals en relació amb l'agricultura. La Sarga, Pla de Petracos i Barranc de l'Infern serien els santuaris més destacats, per la seva capacitat d'acollir a un grup de gent més nombrós i la possibilitat del propi jaciment d'observar les pintures des d'una major distància (Hernández 2004, Fairén i Guerra 2005).

En el cas concret de Pla de Petracos, els autors interpreten la disposició de les pintures als abrics de la paret com un "retaule" (Fig. 62), presidit pels orants de l'Abric V en una posició més o menys central i més elevada respecte la resta de motius. Davant de la paret, alineat amb els orants, hi ha un gran bloc de pedra, de superfície i costats plans (Hernández 2004: 36). Segons ens van informar al Museu d'Art Macroesquemàtic de Castell de Castells, aquesta pedra va ser transportada fins la posició actual i servia com a altar per realitzar ofrenes i rituals (com. oral de Trinidad Mas). Roche (2005: 101) considera que el santuari de Pla de Petracos és un símbol de la fertilitat de la Mare Naturalesa en el seu conjunt, associant-lo a diverses interpretacions particulars femenines, que detallarem més endavant en l'apartat corresponent a la "Figura femenina".

Figura 62. "Retaule" de Pla de Petracos (Hernández 2003: 55)

Fairén i Guerra (2005), en base a la diferenciació dels abrics segons la seva importància i localització que hem destacat en l'apartat anterior, indiquen que en els jaciments del primer grup es durien a terme rituals i cerimònies de major importància. Aquestes respondrien a una doble intenció: d'una banda, l'apropiació del territori, i dintre de la pròpia comunitat, servirien per afavorir la cohesió social i la identitat de pertinença a un grup (Fairén i Guerra 2005).

En les representacions parietals s'associen motius geomètrics, com núvols de punts o meandriformes paral·lels, amb altres motius, com els antropomorfs (Fairén i Guerra 2005: 93). També es documenta un cas amb hibridació amb elements animals: la figura 2 de La Sarga, Abric II, panell 13, correspon a un antropomorf, anomenat com “el bruixot”, que presenta dues banyes sobre el cap, relacionat amb el cap d'un bou (Fig. 63) (Hernández i Segura 2002: 95). Es proposa, amb certa reticència, però, la possibilitat de pràctiques xamàniques i estats de consciència alterats relacionats amb la realització de les pintures. Així doncs, el públic reunit als abrics estaria en contacte amb el món sobrenatural, de forma individual o a través d'un vincle o representant. De moment però, no s'han identificat restes de *Papaver somniferum* en les ceràmiques dels jaciments associats amb el *territori macroesquemàtic* (Fairén i Guerra 2005: 93-94).

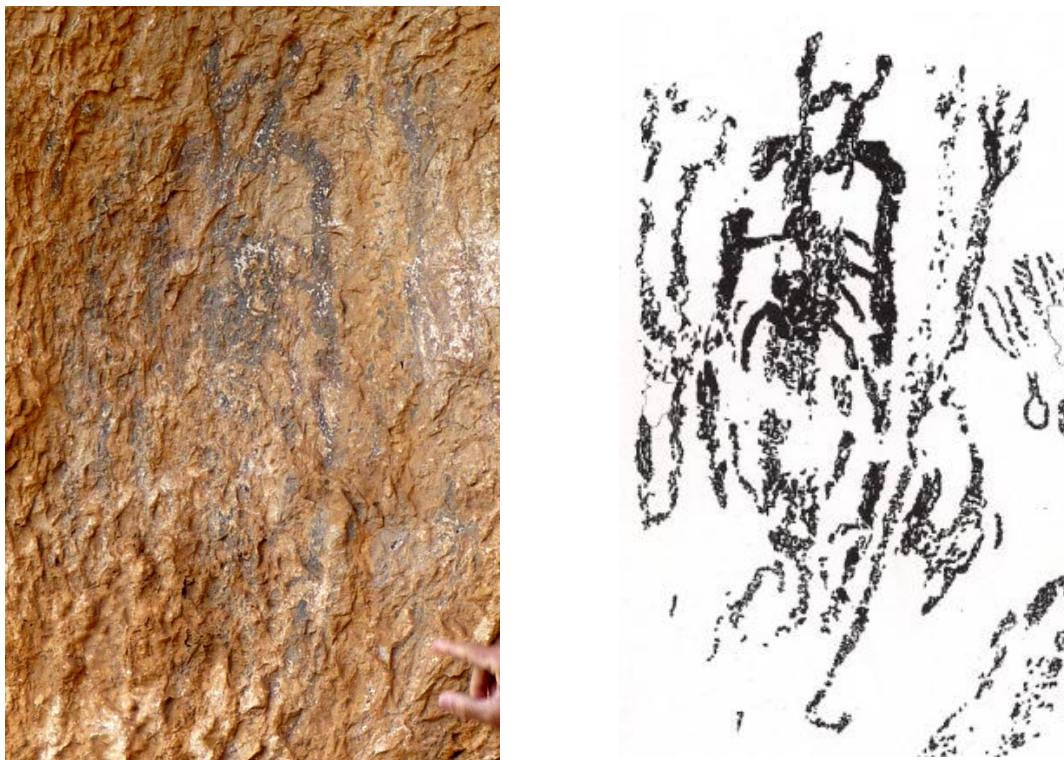

Figura 63. Fotografia i calc de la Sarga, Abric II, panell 13, figura 2 (Fotografia de l'autor; calc: C.E.C. 1994:28)

De igual manera, també es podrien considerar santuaris la Cova de l'Or i la Cova de la Sarsa, que presenten un gran nombre de vestigis ceràmics, més dels que necessitaria la comunitat per cobrir les seves necessitats bàsiques (emmagatzematge, cuina...). En aquest cas, destaquen que els vasos amb decoracions impreses o amb morfologies singulars (Fig. 64) continguessin restes de pigments, fet que els atribueix un sentit simbòlic, relacionant-lo amb l'emmagatzematge i transport de la matèria primera per fer les receptes de pintures (Fairén i Guerra 2005: 94-95). Les autores, justificant aquests valor simbòlic dels jaciments com la Cova de l'Or i la Cova de la Sarsa, els consideren “centres d'emmagatzematge social per la seva distribució” (Fairén i Guerra 2005: 95)

Figura 64. Vasos geminats de la Cova de l'Or (web Ayuntamiento de Beniarrés. Cova de l'Or)

4.1.3. Figura femenina i fecunditat

Al panell 3 de l'Abric VIII de Pla de Petracos, tal i com hem senyalat anteriorment, s'ha identificat el motiu 2 com un antropomorf acèfal. Aquesta figura ha estat interpretada pels autors com una figura femenina, amb característiques similars a alguns motius femenins d'Art Llevantí (Fig. 65). S'interpreta com una dona amb un abultament a la zona dels malucs. Roche (2005: 101) interpreta aquest abultament com el ventre d'embarassada de la figura. Aquesta figura està associada a un conjunt de motius geomètrics que, amb certes reticències, els autors interpreten com el cap esquematitzat d'un bòvid (Hernández 2003: 49). Recordem que la relació amb un bòvid també està present en l'antropomorf conegut com “el bruixot” de La Sarga (Hernández i Segura 2002: 95).

Aquesta relació d'antropomorfs amb elements bovins es pot relacionar amb les manifestacions simbòliques que daten des del natufià del Pròxim Orient (11000-8000 BP), on els motius més representats, tant en art moble com mural, són figures femenines i

bòvids (bous i algun ur), que perduren com a representacions dominants al llarg del Neolític i l'Edat del Bronze oriental (Cauvin, 1997: 48).

El conjunt de l'Abric IV de Pla de Petracos es considerat per Roche (2005: 101) com possibles figures femenines, donada la seva similitud de "vestuari", un possible vestit llarg, amb la figura femenina de l'Abric VIII.

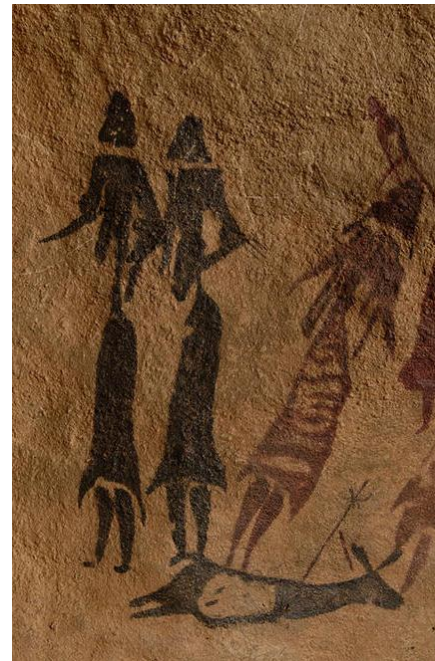
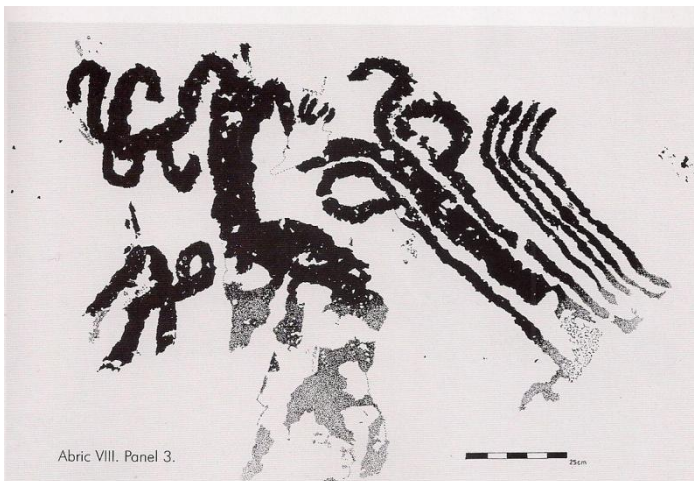

Figura 65. Esquerra: Calc de Pla de Petracos, Abric VIII, panell 3. A l'esquerra s'observa el motiu interpretat com una figura femenina acèfala (Hernández 2004: 25). Dreta: detall de la reproducció de l'escena de dansa de la Roca dels Moros (El Cogul, Les Garrigues) (Web Museu d'Arqueologia de Catalunya. Roca dels Moros.)

A l'Abric V de Pla de Petracos, el motiu orant inferior (1b segons l'inventari que hem proposat) també s'ha identificat com un possible motiu femení, per les seves similituds amb les figures de "dones de cames obertes" del Mediterrani oriental (Hernández 2004: 37). Roche proposa que aquest conjunt simbolitza una escena de part, on la orant estaria pregant per tenir fertilitat (Roche 2005:101). Podríem deduir, per tant, que l'orant més reduït que hi hauria a sobre podria ser el nadó.

Associat a aquesta postura de "dones de cames obertes" o "de cuclilles", Roche interpreta que el detall inferior del meandriforme de l'Abric VII de Pla de Petracos indica

també la posició d'unes cames durant el part. Aquesta interpretació també l'aplica a alguns motius geomètrics dels vasos ceràmics cardials (Fig. 66) (Roche 2005: 102).

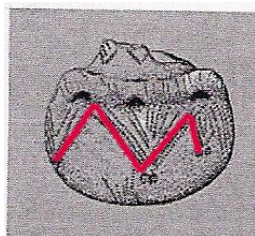

Figura 66. Representacions geomètriques amb posició de cames obertes, relacionades amb al part. Vas ceràmic de la Cova de la Sarsa i calc de l'Abric VII de Pla de Petracos, respectivament (Roche 2005: 100. Modificada)

En la ceràmica impresa cardinal, tal i com s'ha esmentat en la descripció de les característiques de les temàtiques en ceràmica, en algunes figures antropomorfs en posició orant s'indica el sexe mitjançant la impressió de l'apex del *Cardium edule*, deixant una marca triangular. En aquests casos, s'interpreta com una figura femenina (Hernández i Segura 2002: 95; Hernández 2004: 37; Roche 2005: 103).

Segons Hernández (2004), aquesta identificació com a figura femenina en art mòbil i art rupestre es podria aplicar a totes les representacions d'antropomorfs orant. Per tant, les figures podrien considerar-se deesses o sacerdotesses, a les quals no se'ls hi marcaria el sexe perquè portarien un vestit llarg, i estarien relacionades amb la fecunditat de la terra i les collites (Hernández 2004: 37; Hernández i Segura 2002: 95). Aquest mateix autor senyala que a diversos punts del Mediterrani es representa al bou juntament amb la deessa, com a símbol de "la força que contribueix a la fecunditat de la terra" (Hernández 2004: 37), de manera que en un mateix jaciment estarien presents totes les temàtiques mediterrànies relacionades amb l'agricultura.

Personalment, considerem que extrapolar a totes les representacions d'antropomorfs un sexe concret en base a algunes representacions o interpretacions concretes és massa arriscat. Si bé és innegable que alguns antropomorfs es poden interpretar com figures femenines, o masculines, no coneixem suficientment la cultura en que vivien o el significat dels símbols que empraven en les representacions artístiques com per poder proposar amb certesa que totes les figures humanes són femenines o masculines.

Considerem més adient tractar-les de forma individual en els casos on hi hagi una indicació clara del sexe de l'antropomorf, i en els casos on no s'indiqui, tractar-les com indeterminades.

Alguns motius ovals, localitzats a La Sarga, són similars a alguns motius vulvars identificats en altres horitzons artístics (Fig. 67) (Hernández i Segura 2002; 95)

Figura 67. Fotografies i calcs de motius ovals de la Sarga. Abric I, panell 2, motiu 19 i Abric II, panell 11, motiu 13, respectivament (Fotografies de l'autor; calcs: C.E.C. 1994: 22, 26)

Altres associacions amb figures vulvars són les composicions en forma triangular, no tan específiques com en el cas anterior. Roche (2005: 103) relaciona aquesta manifestació amb les figuretes de terra cuita de *Mureybétien* (Síria), que presenten el sexe marcat per una forma triangular (Cauvin 1997: 48-50)

D'una banda, el "retaule" que conforma Pla de Petracos tindria, segons Roche (2005: 103), una disposició en forma triangular (Fig. 64). Cal tenir present, però, que al jaciment es documenten altres abrics amb restes de motius macroesquemàtics, en els que s'ha perdut la figura o composició completa. Considerem que no es pot afirmar que la distribució dels motius en els abrics és triangular, donat que es centra només en els motius conservats. S'ha de tenir en compte que no sabem, i possiblement no sabrem mai, quina era la importància dels motius perduts, per tant, aquesta composició triangular s'ha creat en base a la omissió de dades.

Un altre conjunt triangular el documenta en la composició de l'Abric IV de Pla de Petracos. Engloba tot el conjunt dintre d'un gran triangle, en el que assenyala un de més petit format per l'agrupació de punts sobre l'antropomorf central (Fig. 68) (Roche 2005: 103).

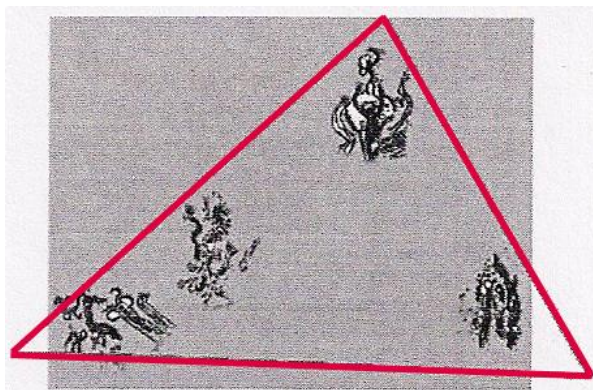

Figura 68. Conjunts triangulars. "Retaule" de Pla de Petracos i motius de l'Abric IV de Pla de Petracos, respectivament (Roche 2005: 101. Modificades)

El color vermell de les pintures també es relaciona amb la fertilitat (Roche 2005: 103). Si bé és cert que les pintures macroesquemàtiques s'han realitzat en diferents tonalitats de vermell, cal destacar que el color vermell és el que millor es conserva en els motius d'art rupestre (Domingo 2005: 97). Potser caldria considerar que, a banda d'una possible relació simbòlica entre la fertilitat i el color vermell com proposa Roche, les pintures es realitzaven amb els materials que tenien a l'abast. Fent una proposta més arriscada, es podrien haver arribat a perdre detalls d'altres tonalitats, com blanc i negre, que no han perdurat fins l'actualitat per la seva delicada conservació, donada la localització dels motius macroesquemàtics en abrics poc profunds, afectats per les inclemències meteorològiques.

4.1.4. Figura masculina

A l'Abric IV de Pla de Petracos, es diferencia una escena formada per tres antropomorfs envoltats d'un seguit de motius geomètrics. Durant la nostra visita al Museu d'Art Macroesquemàtic de Castell de Castells, la guia ens va explicar que aquest conjunt s'interpreta com una família. La figura central seria un home, ja que el conjunt de punts localitzats sobre el seu cap el senyalen com la figura més important i, per tant, masculina (com. oral de Trinidad Mas).

Considerem que hi ha una visió molt presentista en relació a aquesta interpretació. D'una banda, destacar que la figura més important ha de ser masculina és un reflex evident de la societat patriarcal en la que vivim. Aquesta interpretació, a més, ignora que la major part dels motius d'Art Macroesquemàtic que s'han identificat són femenins, així com són més destacades les representacions artístiques de figures femenines que no masculines fins l'Art Llevantí, on les figures masculines i les femenines estan morfològicament ben diferenciades (en els homes es marca el fal·lus, en les dones es marquen els pits i les faldilles, per exemple). Si bé anteriorment hem assenyalat que considerem arriscat extrapolar la identificació com motius femenins d'algunes figures antropomorfes a tot el conjunt de figures humanes on no s'indica el sexe, en aquest cas considerem que la interpretació de la figura central com masculina perquè és la més important tampoc no és una hipòtesi a considerar.

4.1.5. Símbols naturals

Els motius meandriformes de tendència vertical, més presents entre els motius macroesquemàtics que els de tendència horitzontal, es poden considerar motius vegetals. En el cas de l'Abric VII de Pla de Petracos, els meandriformes arrenquen des d'uns cercles concèntrics, i ascendeixen fins finalitzar en petits traços similars a dits de la mà (Fig. 65), com en els casos de les figures orants (Hernández 2004: 37). Al panell 13 de l'Abric II de La Sarga, es documenta el motiu 1, a l'esquerra del qual es diferencien tres figures formades per circuliformes que ascendeixen mitjançant una barra vertical, finalitzant en tres petits traços a mode de dits cadascun (Fig. 69) (Hernández i Segura 2002: 85). Aquestes representacions són interpretades pels autors com les llavors de les quals sorgeix una planta. Els "dits" allargats com els orants s'interpreten com una petició de protecció (Hernández 2004: 37) o com una sacralització de la vegetació (Hernández i Segura 2002: 95).

Figura 69. Motius "vegetals". Calc de l'Abric VII de Pla de Petracos (esquerra) i calc de l'Abric II de La Sarga, panell 13, motiu 1 (dreta) (C.E.C. 1994: 28, 58)

4.1.6. Ceràmica decorada

Si bé s'han tractat les decoracions ceràmiques en altres apartats de la interpretació simbòlica, en relació a alguns motius o interpretacions concretes o als seus usos, considerem important destacar-les com a conjunt.

Més enllà de l'estil o l'estètica d'una peça ceràmica decorada, aquestes produccions suposen un reflex de la societat dins de la qual es van fer. Es podrien considerar portadores d'un missatge concret: delimitació d'un territori, relacions i intercanvis entre grups... Per tant, les ceràmiques decorades estarien carregades amb un destacat valor simbòlic i ideològic (García i Aura coord. 2006: 212).

4.2. Limitacions cronoculturals de la interpretació de l'art prehistòric

L'art rupestre suposa l'expressió gràfica de les creences i tradicions d'una societat. És un medi de comunicació entre els membres de la comunitat, a nivell civil, religiós, informatiu, etc., que transmet informació per mitjà d'un conjunt de símbols gràfics que tenen sentit dintre de la pròpia societat, però que no tenen significat per un estranger.

Entre societats contemporànies, un visitant pot disposar d'un guia que l'informi del significat de les manifestacions artístiques, entenent així el simbolisme representat. A l'hora d'estudiar i interpretar les manifestacions pictòriques de societats passades, l'observador no disposa d'aquesta facilitat, limitant la interpretació a una senzilla apreciació formal d'allò que està representat. La desconeixença de la cultura i la societat que va realitzar l'art, més enllà dels vestigis arqueològics que s'han recuperat, limita les interpretacions (Domingo i May 2008).

Per aquests motius, a l'hora d'interpretar l'art prehistòric acostumem a "llegir" allò que està representat, a interpretar-lo simplement com allò que es va dibuixar o gravar. És molt difícil arribar a saber què signifiquen realment els motius representats donat que ens manca informació sobre la cultura de les societats que van realitzar aquestes manifestacions artístiques, limitació que existeix en totes les manifestacions d'art rupestre, no només en l'Art Macroesquemàtic, eix central d'aquest treball.

Això es fa palès en el treball etnoarqueològic de la Dra. Domingo i la Dra. May (2008) a Terra d'Arnhem (Territori del Nord, Austràlia), on l'art rupestre encara forma part de la seva simbologia. Això possibilita l'accés al significat dels motius mitjançant l'explicació dels propis autors o els seus descendents. Gràcies a l'estudi etnoarqueològic es pot obtenir informació sobre pràctiques socioculturals totalment alienes i desconegudes per a un estranger, facilitant una comprensió simbòlica de l'art molt més complexa i completa que la simple observació de les figures (Domingo i May 2008).

En una de les manifestacions pictòriques que es poden veure a Terra d'Arnhem es diferencien diversos antropomorfs, que es podrien interpretar com dues escenes diferents: una primera on s'observen dos antropomorfs caçant, el de l'esquerra amb la panxa marcada i petits antropomorfs a dins, que es podria interpretar com un embaràs; i una segona escena més avall amb un antropomorf en posició invertida al costat d'altres elements (Fig. 70).

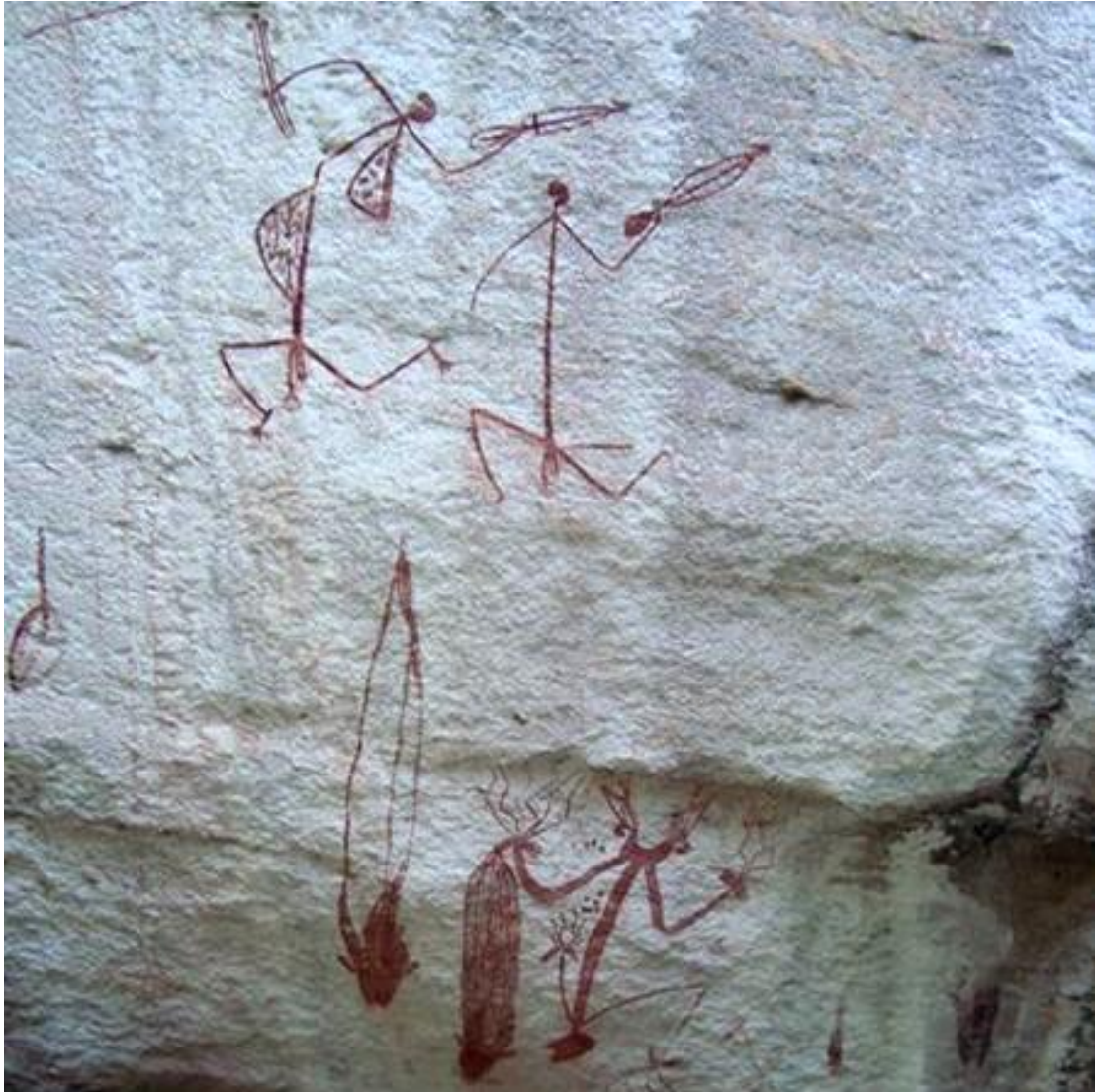

Figura 70. Art rupestre de la Terra d'Arnhem (web 1 year off. Our big Adventure)

L'escena inferior representa una imatge de bruixeria. L'individu en posició invertida ha transgredit la llei. Mitjançant la màgia se'l castiga, intentant provocar-li una malaltia o la mort mitjançant un *cant* ritual (Domingo i May 2008: 86, 87)

L'escena superior suposa la continuació de l'anteriorment descrita. És una lliçó de moral, on es representen les conseqüències de transgredir la llei. L'individu al que la tribu *ha cantat* és penetrat pels esperits malignes (representacions de petits antropomorfs). Com a càstig, la tribu el persegueix i mata (Domingo i May 2008: 86)

Sense els coneixements que aporta la pròpia tribu envers aquesta representació particular seria molt difícil arribar a comprendre el significat real d'aquestes imatges.

Un altre exemple de la dificultat de comprendre una representació artística podria ser una imatge tan habitual al nostre entorn cultural com la de Crist a la creu (Fig. 71). Com a coneixedors de la religió cristiana i la iconografia relacionada amb aquest culte, Crist va morir a la creu, sent innocent, per salvar a la humanitat dels seus pecats. La representació de Crist a la creu és un símbol del màxim sacrifici que va fer ell, el de la seva vida, i que va fer Déu, veure patir i morir al seu fill per la decisió presa pel lliure albir de les persones. Ara bé, si s'analitza la representació, el que s'observa és a un home nu o cobert només amb una tela a la zona dels malucs, per ocultar-li el sexe; mort o moribund, fet que no es pot determinar amb certesa; clavat en una creu de fusta per les mans i els peus mitjançant claus, amb una corona d'espines al cap i una ferida al costat dret del tors. Qualsevol persona que veiés aquesta imatge sense conèixer la religió cristiana pensaria que aquest home ha estat torturat, sense saber perquè, i potser creuria que una societat que té aquest símbol en espais de culte és una societat cruel.

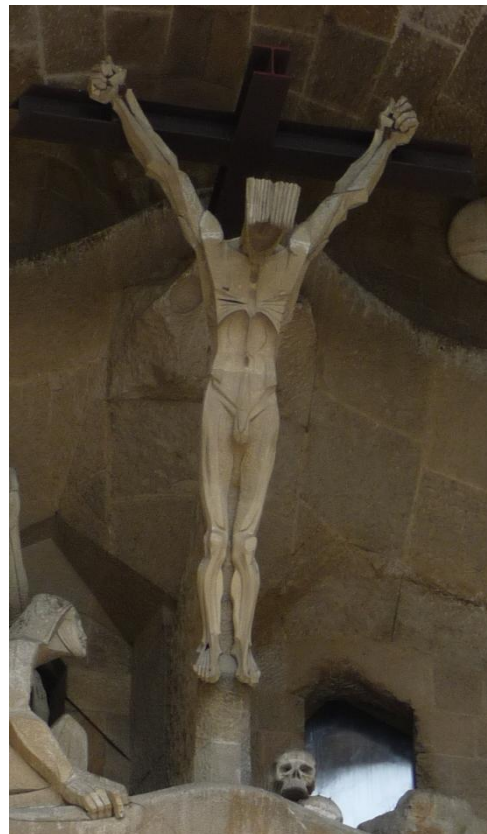

Figura 71. Representacions de Crist a la creu. Escultura de Luis Salvador Carmona (esquerra) (web Museo Nacional de Escultura) i escultura del Temple Expiatori de la Sagrada Família, d'Antoni Gaudí (dreta) (Fotografia de l'autor)

5. Conclusions

L'Art Macroesquemàtic presenta una gama de motius molt concreta, amb una forta i complexa càrrega simbòlica. Les temàtiques representades són comunes tant en l'art rupestre com en l'art moble, establint una relació directa entre ambdós tipus de suports artístics i permetent així oferir una cronologia per l'art rupestre. Cal destacar també que els jaciments amb pintures macroesquemàtiques no han estat espais d'hàbitat, i que la ceràmica amb motius relacionats amb l'Art Macroesquemàtic no s'ha relacionat amb vaixel·la d'ús habitual, reforçant així la proposta de la forta càrrega simbòlica d'aquests espais i elements.

Els jaciments amb Art Macroesquemàtic es diferencien de la resta d'horitzons artístics post-paleolítics per la mesura destacada de les seves figures i la presència de motius propis, com els antropomorfs orants i/o els meandriformes, habitualment de tendència vertical. Aquestes característiques poden no donar-se simultàniament en un mateix jaciment, com podria ser el cas de La Sarga o Pla de Petracos, però la presència d'un d'aquests elements pot ser un indicador de pintures macroesquemàtiques, com és el cas de Barranc de Famorca, Abric VII, o Racó de Sorellets, Abric I.

Les manifestacions més destacades d'Art Macroesquemàtic es donen en jaciments dintre d'un territori molt limitat, el Nord d'Alacant, tot i que té una àrea d'influència i evolució a través de l'Art Esquemàtic Antic que abasta un territori més extens.

El procés de neolitització es caracteritza, entre d'altres aspectes, pel domini i la domesticació del territori. Considerem que realitzar les pintures macroesquemàtiques, de dimensions considerables, en abrics on aquestes poden ser vistes des de grans distàncies suposen un element important dintre de la delimitació territorial d'un grup, així com una eina més per domesticar l'entorn, que passa a estar "marcat" per les comunitats de la zona. Els principals jaciments amb art moble associat a l'Art Macroesquemàtic es localitzen en la zona perifèrica del *territori macroesquemàtic*, reforçant la idea d'un territori d'influència ben delimitat.

Tal i com indiquen Fairén i Guerra (2005), el profund simbolisme de l'Art Macroesquemàtic podria respondre a la necessitat de mantenir la cohesió social davant un període de forts canvis associats a la neolitització, com la sedentarització dels grups

dintre d'un territori concret i l'adaptació als cicles de cultius. L'Art Macroesquemàtic dels abrics, visible des de la llunyania, respondria a la necessitat de reforçar els actes cerimonials, que afavoririen la cohesió de la societat i la relació amb l'entorn (Fairén i Guerra 2005: 96).

La interpretació dels motius, tant en art rupestre com en art moble, és un camp d'estudi altament complicat. Tal com hem exposat, la limitació cronocultural dels investigadors dificulta la comprensió de les figures i els conjunts, així com també la limita la pèrdua de motius per causes naturals (meteorologia, descrostament de la roca, etc.) o antròpiques (destrucció intencionada o inconscient dels motius, furts, etc.), ja que ens ofereix una visió esbiaixada de les manifestacions artístiques i, per tant, del seu significat en conjunt. Un mateix motiu pot estar sotmès a interpretacions molt dispars depenent del punt de vista de l'investigador que l'analitza. La desconexió envers la realitat cultural, en aquest cas, de les societats neolítiques, provoca un important biaix en els nostres coneixements que impedeix que arribem a entendre completament les pintures, més enllà del que observem o de les hipòtesis que es puguin formular envers el seu significat simbòlic.

6. Perspectives de futur

Durant la realització del treball, hem pogut comprovar que alguns dels jaciments amb Art Macroesquemàtic, per la seva localització o les temàtiques i disposició dels motius representats, han estat estudiats més exhaustivament que d'altres. Aquest seria el cas del jaciment de La Sarga i de Pla de Petracos, aquest darrer amb publicacions dedicades exclusivament al simbolisme de les seves manifestacions pictòriques i de l'espai on es localitza. També hem pogut observar que, dintre d'un mateix jaciment, alguns motius eren descrits però no s'acompanyaven d'una fotografia i/o un calc del mateix, potser per considerar-los poc rellevants.

Per tal d'aprofundir més en la comprensió de l'Art Macroesquemàtic i la selecció dels jaciments a on es documenta, proposem dur a terme diversos tipus d'estudis.

D'una banda, caldria fer estudis de tots els motius de diferents horitzons artístics d'un mateix jaciment, tal i com s'ha fet a La Sarga, per poder establir la relació entre ells i analitzar cada jaciment de forma particular, no només incloent-los i inventariant-los dintre del conjunt de jaciments amb Art Macroesquemàtic.

En línia amb el que hem fet en aquest treball, individualitzant motius que en anteriors publicacions es presentaven com un conjunt, proposem un nou estudi de les diferents figures macroesquemàtiques, estudiant-les no només com a conjunts sinó com a figures individuals. Aquest nou estudi caldria dur-lo a terme mitjançant la observació directa de les manifestacions artístiques, complementant la documentació amb fotografies i calcs, de manera que es pugui aconseguir una aproximació més detallada envers què pintaven, quins motius es representen i quins tipus de representacions es poden observar relacionades entre elles i quines no.

Finalment, considerem que algunes figures identificades com motius geomètrics tenen característiques que poden relacionar-se amb les representacions d'antropomorfs. Seria interessant aprofundir i valorar aquesta opció, també a través de la observació directa dels motius i una documentació actualitzada i completa dels jaciments.

7. Agraïments

A continuació voldria agrair breument l'ajuda i el suport que he rebut durant la realització d'aquest treball.

En primer lloc, al meu tutor, el Dr. Xavier Mangado, per haver-me sabut guiar durant la realització del mateix.

A la Dra. Inés Domingo, pels matins al despatx treballant, reestructurant i reorganitzant els treball, així com per aclarir-me tots els meus dubtes envers l'estudi de l'art rupestre i moble.

A la Dra. Ma. Àngels Petit, per aclarir-me els dubtes relacionats amb les peces ceràmiques.

A en Lluís Jané, per ajudar-me a solucionar els problemes amb la presentació de les gràfiques.

A en Rubén San Martín, per ajudar-me amb les fórmules de les bases de dades i deixar-se arrossegar pels jaciments i museus alacantins.

8. Bibliografia

BERNABEU, J., ROJO, M. A., MOLINA, L. (coords.) *Las primeras producciones cerámicas: el VI milenio Cal AC en la Península Ibérica*. Sagvntvm. Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia. Extra - 12. Universitat de Valencia. Facultat de Geografia i Història. Departament de Prehistòria i d'Arqueologia. Valencia, 2011. 263 p.

CAUVIN, J. *Naissance des divinités. Naissance de l'agriculture. La Révolution des symboles au Néolithique*. Paris, 1997. 310 p.

CENTRE D'ESTUDIS CONTESTANS (C.E.C.). *L'Art Macroesquemàtic. L'albor d'una nova cultura*. M. I. Ajuntament de Cocentaina, Regidoria de Cultura. Cocentaina, 1994. 95 p.

DOMINGO, I. *Técnica y ejecución de la figura en el Arte Rupestre Levantino. Hacia una definición actualizada del concepto de estilo: validez y limitaciones*. Universitat de València, 2004. 441 p.

DOMINGO, I., MAY, S. K. "La pintura i la seua simbologia en les comunitats de caçadors-recol·lectors de la Terra d'Arnhem." *Mons tribals. Una visió etnoarqueològica*. Museu de Prehistòria de València. València, 2008. pp. 78-91

FAIRÉN, S., GUERRA, E. "Paisaje y ritual: reflexiones sobre el contexto social del Arte Macroesquemático." *Arte Rupestre en la España Mediterránea: Actas del congreso (Alicante, 25-28 de octubre de 2004)*. Instituto Alicantino de Cultura «Juan Gil-Albert», Caja de Ahorros del Maditerráneo. Alicante, 2005. pp. 89-97

GARCÍA, O., AURA, J. E. (coords.) *El Abric de la Falguera (Alcoi, Alacant). 8000 años de ocupación humana en la cabecera del río de Alcoi*. Diputación de Alicante; Ayuntamiento de Alcoy; Caja de Ahorros del Mediterráneo. Alcoy, 2006. 304 p.

GARCÍA, P., CORTELL, E., PARDO, S., PÉREZ, G. "Las cerámicas de la Cova de l'Or (Beniarrés, Alacant). Tipología y decoración de las colecciones del Museu d'Alcoi." *Recerques del Museu d'Alcoi*, 20. Alcoi, 2011. pp. 71-136.

GARCÍA, P., LÓPEZ-MONTALVO, E. "Decoración cerámica y representaciones parietales de la Cova de la Sarsa." *Las primeras producciones cerámicas: el VI milenio Cal AC en la Península Ibérica*. Sagvntvm. Papeles del Laboratorio de Arqueología de

Valencia. Extra - 12. Universitat de Valencia. Facultat de Geografia i Història. Departament de Prehistòria i d'Arqueologia. Valencia, 2011. pp. 231-234

HERNÁNDEZ, M. "Del Alto Segura al Túria. Arte rupestre pospaleolítico en el Arco Mediterráneo." *Arte Rupestre en la España Mediterránea: Actas del congreso (Alicante, 25-28 de octubre de 2004)*. Instituto Alicantino de Cultura «Juan Gil-Albert», Caja de Ahorros del Maditerráneo. Alicante, 2005. pp. 45-70

HERNÁNDEZ, M. "Las imágenes en el Arte Macroesquemático." *Arqueología e iconografía. Indagar en las imágenes*. «L'Erma» di Bretschneider. Roma, 2003. pp. 41-58.

HERNÁNDEZ, M. *Pla de Petracos. Patrimonio de la Humanidad*. Museo Arqueológico Provincial de Alicante, Diputación de Alicante. Alicante, 2004. 71 p.

HERNÁNDEZ, M., HERNÁNDEZ, G. "Art rupestre a l'arc mediterrani de la península Ibérica. Del Cogul a Kyoto." *Catalan Historical Review*, 6. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 2013. pp. 129-146

HERNÁNDEZ, M., MARTÍ, B. "El arte rupestre de la fachada Mediterránea: entre la tradición Epipaleolítica y la expansión Neolítica" *Zephyrus*, 53-54. Universidad de Salamanca. Salamanca, 2002. pp. 241-265

HERNÁNDEZ, M., SEGURA, J. *La Sarga. Arte rupestre y territorio*. Ajuntament d'Alcoi, Àrea de Cultura; Caja de Ahorros del Mediterráneo. Alcoy, 2002. 213 p.

HERNÁNDEZ, M., SEGURA, J. *La Sarga. Arte rupestre - Art rupestre*. Museu Arqueològic Municipal Camil Visedo Moltó, Ajuntament d'Alcoi. Alcoi, 2008. 24 p.

LÓPEZ-MONTALVO, E., MIRET, C., PASCUAL, J. L. "Las pinturas esquemáticas de la Cova de la Sarsa (Bocairent, València): Nuevas líneas de documentación y estudio." *Actas del II Congreso de Arte rupestre esquemático en la Península Ibérica. Comarca de Los Vélez, 5-8 de mayo de 2010*. Ayuntamiento de Vélez-Blanco, 2013. pp. 185-196

MARTÍ, B. "La Cova de l'Or (Beniarrés, Alicante)." *Las primeras producciones cerámicas: el VI milenio cal aC en la Península Ibérica*. Sagvntvm. Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia. Extra - 12. Universitat de Valencia. Facultat de

Geografia i Història. Departament de Prehistòria i d'Arqueologia. Valencia, 2011. pp. 183-186

MARTÍ, B., JUAN, J. *El neolític valencià. Els primers agricultors i ramaders*. Servei d'Investigació Prehistòrica, Diputació de València. València, 1987. 146 p.

MATEO, M. A. "La cronología neolítica del Arte Levantino, ¿realidad o deseo?" *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 26. Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques. Diputació de Castelló, Castelló de la Plana, 2008. pp. 7-27

MENÉNDEZ, M., MAS, M., MINGO, A. *El arte en la Prehistoria*. Colección Grado. Universidad Nacional de Educación a Distancia (UNED). Madrid, 2009. 590 p.

MORAL, S., CEBRIÀ, A. "La cerámica cardial y sus imitaciones en la Cuenca del Duero y el Alto Ebro." *Veleia*, 23. Universidad del País Vasco, 2006. pp. 9-23

PÉREZ, G. "La Cova de la Sarsa (Bocairent, Valencia). La colección Ponsell del Museo Arqueológico Municipal de Alcoi." *Recerques del Museu d'Alcoi*, 8. Alcoi, 1999. pp. 89-109

SANTACANA, J., GARCIA, M.C. *El Neolítico*. Biblioteca básica de Historia. Anaya. Madrid, 1991. 96 p.

Recursos interactius

1 year off. Our big adventure. "*Kakadu-Injalak and Ubirr*", consultat el dia 3 de maig de 2015:

<http://www.1yearoff.com.au/kakadu-injalak-and-ubirr/>

Ayuntamiento de Beniarrés. Cova de l'Or, consultada el dia 20 de maig de 2015:

<http://www.beniarres.org/index.php?pag=94>

Blog Terra de somnis II, consultat el dia 23 d'abril de 2015:

http://terradesomnis.blogspot.com.es/2011_03_10_archive.html

Institut Cartogràfic Valencià, consultat el dia 6 de febrer de 2015:

<http://www.icv.gva.es/>

Museo Nacional de Escultura, consultat el dia 2 de maig de 2015:

<http://museoescultura.mcu.es/coleccion/obrasImprescindibles/gal21.html>

Museu d'Arqueologia de Catalunya. Roca dels Moros, consultada el dia 17 de maig de 2015:

<http://www.mac.cat/Jaciments/Roca-dels-Moros-El-Cogul/Pintures/Escena-de-dansa-reproduccio>

Tablas de color Munsell, consultada el dia 6 de març de 2015:

http://edafologia.ugr.es/programas_suelos/practclas/taxoil/comun/munsells.htm

Terr@sit. IDE de la Comunitat Valenciana, consultat el dia 6 de febrer de 2015:

<http://terrasit.gva.es/es/>

Recursos fotogràfics

Fotografies: realitzades per Silvia Peñalver Sánchez i Rubén San Martín Pérez els dies 7 i 8 de desembre de 2014 i 19 d'abril de 2015 a Castell de Castells i Alcoi (Alacant)

9. Annex

Taula resum amb el nombre total dels diferents tipus de motius a cada jaciment

	Antropomorf			Geomètric													
	Orant	A. <i>per se</i>	Y, X o doble Y	Ziga-zaga	Punts	Tectiforme	Motiu Oval	Motiu Y	Motiu V	Motiu T	Motiu U	Maniforme	Curvilinis	Taca	Altres	Meandriforme	Barra
La Sarga	1	4	0	1	1	1	2	1	2	1	0	0	0	1	4	13	18
Coves Roges (Benimassot)	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0
Coves Roges (Tollos)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Barranc de Famorca, Abric V	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2
Barranc de Famorca, Abric VII	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
Cova Alta, Abric I	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	3
Racó de Sorellets, Abric I	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0
Pla de Petracos	2	4	2	0	3	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	4	8
Barranc de Benialí Abric IV	0	0	11	0	0	0	0	0	0	0	2	1	0	0	2	8	1
Barranc de l'Infern, conj. IV	2	4	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0